॥श्रष्टाध्यायीकौमुदीप्रारम्भः॥

श्रीगणेशाय नमः ॥ येनाक्षरसमाम्नायमधिगम्य महेश्वरात् । कृत्स्नं व्याकरणं प्रोक्तं तस्मै पाणिनये नमः ।
येन धौता गिरः पुंसां विमलैः शब्दवारिभिः ॥ तमश्चाज्ञानजं भिन्नं तस्मै पाणिनये नमः ॥१॥ अइउण् ॥ ऋ
लृक् ॰ एओङ् ऐऔच् ॰ हयवरट् ॰ लण् ॰ ञमङणनम् ॰ झभञ् ॰ घढधष् ॰ जबगडदश् ॰ खफ
छठथचटतव् ॰ कपय् ॰ शषसर् ॰ हल् ॰ इति प्रत्याहारसूत्राणि ॥ वृद्धिरादैच् । अदेङ्गुणः ॥ न धातुलो
प इक्धातुके ॥ क्ङिति च । दीधीवेवीटाम् । हलोऽनन्तराः संयोगः ॥ मुखनासिकावचनोऽनुनासिकः ॥ तुल्यास्यप्रयत्नं
सवर्णम् ॥ नाज्झलौ ॥ ईदूदेद्द्विवचनं प्रगृह्यम् ॥ अदसो मात् । शे । निपात एकाजनाङ् ॥ ओत् । संबुद्धौ
शाकल्यस्येतावनार्षे ॥ उञः ऊँ ॥ ईदूतौ च सप्तम्यर्थे ॥ दाधा घ्वदाप् ॥ आद्यन्तवदेकस्मिन् ॥ तरप्तमपौ घः
बहुगणवतुडति संख्या ॥ ष्णान्ता षट् । डति च । क्तक्तवतू निष्ठा ॥ सर्वादीनि सर्वनामानि ॥ विभाषा दि
क्समासे बहुव्रीहौ ॥ न बहुव्रीहौ ॥ तृतीयासमासे ॥ द्वन्द्वे च ॥ विभाषा जसि ॥ प्रथमचरमतयाल्पार्द्ध

...ध्या
सूत्रपाठ

स्याचामादिस्तद्वृद्धम्॥ त्यदादीनि च॥ एङ् प्राचां देशे॥ वृद्धिराद्यन्तवद्भावप्रत्ययस्य लुक्पंचद्य
इति प्रथमाध्यायस्य प्रथमः पादः॥ गाङ्कुटादिभ्योऽञ्णिन्ङित्॥ विज इट्॥ विभाषोर्णोः॥ सार्वधातुकमपित्॥
असंयोगाल्लिट् कित्॥ इन्धिभवतिभ्यां च॥ मृडमृदगुधकुषक्लिशवदवसः क्त्वा॥ रुदविदमुषग्रहिस्वपिप्र
च्छः संश्च॥ इको झल्॥ हलन्ताच्च॥ लिङ्सिचावात्मनेपदेषु॥ उश्च॥ वा गमः॥ हनः सिच्॥ यमो गन्धने॥
2 विभाषोपयमने॥ स्थाघ्वोरिच्च॥ न क्त्वा सेट्॥ निष्ठा शीङ्स्विदिमिदिक्ष्विदिधृषः॥ मृषस्तितिक्षायाम्॥ उ
॥२॥ दुपधाद्भावादिकर्मणोरन्यतरस्याम्॥ पूङः क्त्वा च॥ नोपधात्थफान्ताद्वा॥ वंचिलुंच्यृतश्च॥ तृषिमृषिकृशेः ॥२॥
काश्यपस्य॥ रलो व्युपधाद्धलादेः संश्च॥ ऊकालोऽज्झ्रस्वदीर्घप्लुतश्च॥ अचश्च॥ उच्चैरुदात्तः॥ नीचै
रनुदात्तः॥ समाहारः स्वरितः॥ तस्यादित उदात्तमर्धह्रस्वम्॥ एकश्रुति दूरात्संबुद्धौ॥ यज्ञकर्मण्यजपन्यूंखसामसु॥ उच्चैस्तरां वा वषट्कारः॥ विभाषा छन्दसि॥ न सुब्रह्मण्यायां स्वरितस्य तूदात्तः॥

तिपयनेमाश्च ॥ पूर्वापरावरदक्षिणोत्तरापराधराणि व्यवस्थायामसंज्ञायाम् ॥ स्वमज्ञातिधनाख्यायाम् ॥ अन्त
रं बहिर्योगोपसंव्यानयोः ॥ स्वरादिनिपातमव्ययम् ॥ तद्धितश्चासर्वविभक्तिः ॥ कृन्मेजन्तः ॥ क्त्वातोसुन्कसु
नः ॥ अव्ययीभावश्च ॥ शि सर्वनामस्थानम् ॥ सुडनपुंसकस्य ॥ न वेति विभाषा ॥ इग्यणः संप्रसारणम् ॥ आ
द्यन्तौ टकितौ ॥ मिदचोन्त्यात्परः ॥ एच इग्घ्रस्वादेशे ॥ षष्ठी स्थानेयोगा ॥ स्थानेन्तरतमः ॥ उरण् रपरः ॥ अलो
न्त्यस्य ॥ ङिच्च ॥ आदेः परस्य ॥ अनेकाल्शित्सर्वस्य ॥ स्थानिवदादेशोऽनल्विधौ ॥ अचः परस्मिन्पूर्ववि
धौ ॥ न पदान्तद्विर्वचनवरेयलोपस्वरसवर्णानुस्वारदीर्घजश्चर्विधिषु ॥ द्विर्वचनेऽचि ॥ अदर्शनं लो
पः ॥ प्रत्ययस्य लुक्श्लुलुपः ॥ प्रत्ययलोपे प्रत्ययलक्षणम् ॥ न लुमताङ्गस्य ॥ अचोन्त्यादि टि ॥ अलो
न्त्यात्पूर्व उपधा ॥ तस्मिन्निति निर्दिष्टे पूर्वस्य ॥ तस्मादित्युत्तरस्य ॥ स्वं रूपं शब्दस्याशब्दसंज्ञा ॥ अणु
दित्सवर्णस्य चाप्रत्ययः ॥ तपरस्तत्कालस्य ॥ आदिरन्त्येन सहेता ॥ येन विधिस्तदन्तस्य ॥ वृद्धिर्य

ञ्चास्यान्यतरस्याम् ॥ पिता मात्रा ॥ श्वशुरः श्वश्र्वा ॥ त्यदादीनि सर्वैर्नित्यम् ॥ ग्राम्यपशुसंघेष्वतरुणेषु स्त्री ॥ ॥ २ ॥
ङ्कुलगुडुपधाद्रूपत्त श्छन्दसि पुनर्वसो जपोदृशा ॥ ॥ इति प्रथमाध्यायस्य द्वितीयः पादः ॥ भूवादयो धातवः ॥
उपदेशेऽजनुनासिक इत् ॥ हलन्त्यम् ॥ न विभक्तौ तुस्माः ॥ आदिर्ञिटुडवः ॥ षः प्रत्ययस्य ॥ चुटू ॥ लशक्वतद्धिते ॥ तस्य
लोपः ॥ यथासंख्यमनुदेशः समानाम् ॥ स्वरितेनाधिकारः ॥ अनुदात्तङित आत्मनेपदम् ॥ भावकर्मणोः ॥ कर्तरि
3 कर्मव्यतिहारे ॥ न गतिहिंसार्थेभ्यः ॥ इतरेतरान्योन्योपपदाच्च ॥ नेर्विशः ॥ परिव्यवेभ्यः क्रियः ॥ विपराभ्यां जेः ॥
॥ ३ ॥ आङो दोऽनास्यविहरणे ॥ क्रीडोऽनुसंपरिभ्यश्च ॥ समवप्रविभ्यः स्थः ॥ प्रकाशनस्थेयाख्ययोश्च ॥ उदोऽनूर्ध्वकर्म ॥ ३ ॥
णि ॥ उपान्मन्त्रकरणे ॥ अकर्मकाच्च ॥ उद्विभ्यां तपः ॥ आङो यमहनः ॥ समो गम्यृच्छिभ्याम् ॥ निसमुपविभ्यो
ह्वः ॥ स्पर्द्धायामाङः ॥ गन्धनावक्षेपणसेवनसाहसिक्यप्रतियत्नप्रकथनोपयोगेषु कृञः ॥ अधेः प्रसहने
वेः शब्दकर्मणः ॥ अकर्मकाच्च ॥ संमाननोत्संजननाचार्यकरणज्ञानभृतिविगणनव्ययेषु नियः ॥

स्वरितात्संहितायामनुदात्तानाम्॥देवब्रह्मणोरनुदात्तः॥उदात्तस्वरितपरस्य सन्नतरः॥अपृक्त एकाल्प्रत्य
यः॥तत्पुरुषः समानाधिकरणः कर्मधारयः॥प्रथमानिर्दिष्टं समास उपसर्जनम्॥एकविभक्ति चापूर्वनि
पाते॥अर्थवदधातुरप्रत्ययः प्रातिपदिकम्॥कृत्तद्धितसमासाश्च॥ह्रस्वो नपुंसके प्रातिपदिकस्य॥गोस्त्रि
योरुपसर्जनस्य॥लुक्तद्धितलुकि॥इद्गोण्याः॥लुपि युक्तवद्व्यक्तिवचने॥विशेषणानां चाजातेः॥तदशिष्यं
संज्ञाप्रमाणत्वात्॥लुब्योगाप्रख्यानात्॥योगप्रमाणे च तदभावेऽदर्शनं स्यात्॥प्रधानप्रत्ययार्थवचनमर्थस्या
न्यप्रमाणत्वात्॥कालोपसर्जने च तुल्यम्॥जात्याख्यायामेकस्मिन्बहुवचनमन्यतरस्याम्॥अस्मदो द्व
योश्च॥फल्गुनीप्रोष्ठपदानां च नक्षत्रे॥छन्दसि पुनर्वस्वोरेकवचनम्॥विशाखयोश्च॥तिष्यपुनर्वस्वो
र्नक्षत्रद्वन्द्वे बहुवचनस्य द्विवचनं नित्यम्॥सरूपाणामेकशेष एकविभक्तौ॥वृद्धो यूना तल्लक्षणश्चे
देव विशेषः॥स्त्री पुंवच्च॥पुमान्स्त्रिया॥भ्रातृपुत्रौ स्वसृदुहितृभ्याम्॥नपुंसकमनपुंसकेनैकव

अष्टाध्या
पाठः

उपधु घनप्राजनेऽ मृदुस्तुभ्योरोः॥ निगरणचलनार्थेभ्यश्च॥ अस्तावकं कान्वित्वत्कटिकात्॥ नपो म्याश्रमात्
सपरिमुहृत्स्विन्नोत्तवद्वेमः॥ प्याकेषः॥ प्तुभ्योत्तुङि॥ वभ्यः स्पसनोः॥ लुटि च क्लृपः॥ भूवाश्पः क्रीडो नुचे
पादभ्रियतेः प्राङ्क ह्लवेदश॥ इति प्रथमाध्यायस्य तृतीयः पादः॥ आकडारादेकासंज्ञा॥ विप्रति
षेधे परं कार्यम्॥ यूस्त्र्याख्यौनदी॥ नेयङुवङ्स्थानावस्त्री॥ वामि॥ ङिति ह्रस्वश्च॥ शेषो घ्यसखि॥ पतिः
॥४॥ समास एव॥ षष्ठीयुक्तश्छन्दसि वा॥ ह्रस्वं लघु॥ संयोगे गुरु॥ दीर्घं च॥ यस्मात्प्रत्ययविधिस्तदादि प्रत्यये
कारकं ग्रहणम्॥ सुप्तिङन्तं पदम्॥ नः क्ये॥ सिति च॥ स्वादि॥ ष्वसर्वनामस्थाने॥ यचि भम्॥ तसौ मत्वर्थे॥ अयस्मयादी ॥५॥
नि छन्दसि॥ बहुषु बहुवचनम्॥ द्व्येकयोर्द्विवचनैकवचने॥ कारके॥ ध्रुवमपायेऽपादानम्॥ भीत्रार्थां
नां भयहेतुः॥ पराजेरसोढः॥ वारणार्थानामीप्सितः॥ अन्तर्धौ येनादर्शनमिच्छति॥ आख्यातोप
योगे॥ जनिकर्तुः प्रकृतिः॥ भुवः प्रभवः॥ कर्मणा यमभिप्रैति स संप्रदानम्॥ रुच्यर्थानां प्रीयमाणः॥

कर्त्तृस्थे चाशरीरे कर्म्मणि ॥ वृत्तिसर्गतायनेषु क्रमः ॥ उपपराभ्याम् ॥ आङ उद्गमने ॥ वेः पादविहरणे ॥ प्रोपाभ्यां
समर्थाभ्याम् ॥ अनुपसर्गाद्वा ॥ अपह्नवे ज्ञः ॥ अकर्म्मकाच्च ॥ संप्रतिभ्यामनाध्याने ॥ भासनोपसंभाषाज्ञा
नयत्नविमत्युपमन्त्रणेषु वदः ॥ व्यक्तवाचां समुच्चारणे ॥ अनोरकर्म्मकात् ॥ विभाषा विप्रलापे ॥ अवाद्ग्रः ॥
समः प्रतिज्ञाने ॥ उदश्चरः सकर्म्मकात् ॥ समस्तृतीयायुक्तात् ॥ दाणश्च सा चेच्चतुर्थ्यर्थे ॥ उपाद्यमः स्वकरणे ॥
॥ ज्ञाश्रुस्मृदृशां सनः ॥ नानोर्ज्ञः ॥ प्रत्याङ्भ्यां श्रुवः ॥ शदेः शितः ॥ म्रियतेर्लुङ्लिङोश्च ॥ पूर्ववत्सनः ॥ आ
म्प्रत्ययवत्कृञोऽनुप्रयोगस्य ॥ प्रोपाभ्यां युजेरयज्ञपात्रेषु ॥ समः क्ष्णुवः ॥ भुजोऽनवने ॥ णेरणौ य
त्कर्म णौ चेत्स कर्त्ताऽनाध्याने ॥ भीस्म्योर्हेतुभये ॥ गृधिवञ्च्योः प्रलम्भने ॥ लियः संमाननशालीनीकरण
योश्च ॥ मिथ्योपपदात्कृञोऽभ्यासे ॥ स्वरितञितः कर्त्रभिप्राये क्रियाफले ॥ अपाद्वदः ॥ णिचश्च ॥ समुद
ङ्भ्यो यमोऽग्रन्थे ॥ अनुपसर्गाद्ज्ञः ॥ विभाषोपपदेन प्रतीयमाने ॥ शेषात्कर्त्तरि परस्मैपदम् ॥ अनुप
राभ्यां कृञः ॥ अभिप्रत्यतिभ्यः क्षिपः ॥ प्राद्वहः ॥ परेर्मृषः ॥ व्याङ्परिभ्यो रमः ॥ उपाच्च ॥ विभाषाकर्मकात् ॥

अष्टाध्यायी०
सूत्रपाठः॥

तृतीयार्थे॥ हीने॥ उपोधिके च॥ अपपरी वर्ज्जने॥ आङ् मर्य्यादावचने॥ लक्षणेत्थंभूताख्यानभागवीप्सासु प्र
तिपर्य्यनवः॥ अभिरभागे॥ प्रतिः प्रतिनिधिप्रतिदानयोः॥ अधिपरी अनर्थकौ॥ सुः पूजायाम्॥ अतिरति
क्रमणे च॥ अपिः पदार्थसंभावनान्ववसर्गगर्हासमुच्चयेषु॥ अधिरीश्वरे॥ विभाषा कृञि॥ लः परस्मै
5 परस्मैपदम्॥ तङानावात्मनेपदम्॥ तिङस्त्रीणि त्रीणि प्रथममध्यमोत्तमाः॥ तान्येकवचनद्विवचन
बहुवचनान्येकशः॥ सुपः॥ विभक्तिश्च॥ युष्मद्युपपदे समानाधिकरणे स्थान्यपि मध्यमः॥ प्र
॥५॥ हासे च मन्योपपदे मन्यतेरुत्तम एकवच्च॥ अस्मद्युत्तमः॥ शेषे प्रथमः॥ परः सन्निकर्षः संहिता॥ विरामो
ऽवसानम्॥ आकडारा द्द्वष्वतुम्पति गराडुर्य्यादि द्वन्द्वसिति तिङोदश॥ घ द्विगोङ्कुपम्दूवादय आ ॥५॥
कडारात्॥ इति प्रथमस्य चतुर्थः पादः प्रथमोऽध्यायः समाप्तः १॥ समर्थः पदविधिः॥ सुबामन्त्रिते प
राङ्गवत्स्वरे॥ प्राक्कडारात्समासः॥ सह सुपा॥ अव्ययीभावः॥ अव्ययं विभक्तिसमीपसमृद्धिव्यृद्ध्य
र्थाभावात्ययासंप्रतिशब्दप्रादुर्भावपश्चाद्यथानुपूर्व्ययौगपद्यसादृश्यसंपत्तिसाकल्यान्तवचनेषु

श्लाघह्नुङ्स्थाशपांज्ञीप्स्यमानः॥ धारेरुत्तमर्णः॥ स्पृहेरीप्सितः॥ क्रुधद्रुहेर्ष्यासूयार्थानां यं प्रति कोपः॥ क्रुधद्रुहो
रुपसृष्टयोः कर्म॥ राधीक्ष्योर्यस्य विप्रश्नः॥ प्रत्याङ्भ्यां श्रुवः पूर्वस्य कर्ता॥ अनुप्रतिगृणश्च॥ साधकतमं करणम्
दिवः कर्म च॥ परिक्रयणे सम्प्रदानमन्यतरस्याम्॥ आधारोऽधिकरणम्॥ अधिशीङ्स्थासां कर्म॥ अभिनिवि
शश्च॥ उपान्वध्याङ्वसः॥ कर्तुरीप्सिततमं कर्म॥ तथायुक्तं चानीप्सितम्॥ अकथितं च॥ गतिबुद्धिप्रत्य
वसानार्थशब्दकर्माकर्मकाणामणि कर्ता स णौ॥ हृक्रोरन्यतरस्याम्॥ स्वतन्त्रः कर्ता॥ तत्प्रयोजको हेतुश्च॥ प्राग्री
श्वरान्निपाताः॥ चादयोऽसत्त्वे॥ प्रादयः॥ उपसर्गाः क्रियायोगे॥ गतिश्च॥ ऊर्यादिच्विडाचश्च॥ अनुकरणं चानि
तिपरम्॥ आदरानादरयोः सदसती॥ भूषणेऽलम्॥ अन्तरपरिग्रहे॥ कणेमनसी श्रद्धाप्रतीघाते॥ पुरोऽव्य
यम्॥ अस्तं च॥ अच्छगत्यर्थवदेषु॥ अदोऽनुपदेशे॥ तिरोऽन्तर्द्धौ॥ विभाषा कृञि॥ उपाजेऽन्वाजे॥ साक्षा
त्प्रभृतीनि च॥ अनत्याधान उरसिमनसी॥ मध्येपदे निवचने च॥ नित्यं हस्ते पाणावुपयमने॥ प्राध्वं बन्धने॥
जीविकोपनिषदावौपम्ये॥ ते प्राग्धातोः॥ छन्दसि परेऽपि॥ व्यवहिताश्च॥ कर्मप्रवचनीयाः॥ अनुर्लक्षणे॥

राणनवकेवलाः समानाधिकरणेन॥ दिक्संख्ये संज्ञायाम्॥ तद्धितार्थोत्तरपदसमाहारे च॥ संख्यापूर्वो द्विगु
कुत्सितानि कुत्सनैः॥ पापाणके कुत्सितैः॥ उपमानानि सामान्यवचनैः॥ उपमितं व्याघ्रादिभिः साम
6 न्याप्रयोगे॥ विशेषणं विशेष्येण बहुलम्॥ पूर्वापरप्रथमचरमजघन्यसमानमध्यमध्यमवीरा
श्च॥ श्रेण्यादयः कृतादिभिः॥ क्तेन नञ्विशिष्टेनानञ्॥ सन्महत्परमोत्तमोत्कृष्टाः पूज्यमानैः॥
॥६॥ वृन्दारकनागकुंजरैः पूज्यमानम्॥ कतरकतमौ जातिपरिप्रश्ने॥ किं क्षेपे॥ पोटायुवतिस्तोककतिप ॥६॥
यगृष्टिधेनुवशावेहद्बष्कयणीप्रवक्तृश्रोत्रियाध्यापकधूर्तैर्जातिः॥ प्रशंसावचनैश्च॥ युवाखल
पलितवलिनजरतीभिः॥ कृत्यतुल्याख्या अजात्या॥ वर्णो वर्णेन॥ कुमारः श्रमणादिभिः॥ चतुष्पा
दो गर्भिण्या॥ मयूरव्यंसकादयश्च॥ समर्थोऽन्यपदार्थे सिद्धशुष्क सन्महत् [illegible] दश॥ ॐ॥ द्वितीयस्य
प्रथमः पादः१॥ पूर्वापराधरोत्तरमेकदेशिनैकाधिकरणे॥ अर्धं नपुंसकम्॥ द्वितीयतृतीयचतुर्थतु

यथासादृश्ये॥ यावदवधारणे॥ सुप्प्रतिना मात्रार्थे॥ अक्षशलाकासंख्याः परिणा॥ विभाषा॥ अपपरिबहिरं
चवः पंचम्या॥ आङ्मर्यादाभिविध्योः॥ लक्षणेनाभिप्रती आभिमुख्ये॥ अनुर्यत्समया॥ यस्य चायामः॥
तिष्ठद्गुप्रभृतीनि च॥ पारे मध्ये षष्ठ्या वा॥ संख्यावंश्येन॥ नदीभिश्च॥ अन्यपदार्थे च संज्ञायां॥ तत्पु
रुषः॥ द्विगुश्च॥ द्वितीया श्रितातीतपतितगतात्यस्तप्राप्तापन्नैः॥ स्वयं क्तेन॥ खट्वा क्षेपे॥ सामि॥ कालाः॥
अत्यन्तसंयोगे च॥ तृतीया तत्कृतार्थेन गुणवचनेन॥ पूर्वसदृशसमोनार्थकलहनिपुणमिश्र
श्लक्ष्णैः॥ कर्तृकरणे कृता बहुलम्॥ कृत्यैरधिकार्थवचने॥ अन्नेन व्यञ्जनम्॥ भक्ष्येण मिश्री
करणम्॥ चतुर्थी तदर्थार्थबलिहितसुखरक्षितैः॥ पंचमी भयेन॥ अपेतापोढमुक्तपतितापत्रस्तैरल्प
शः॥ स्तोकान्तिकदूरार्थकृच्छ्राणि क्तेन॥ सप्तमी शौण्डैः॥ सिद्धशुष्कपक्वबन्धैश्च॥ ध्वांक्षेण क्षेपे॥
कृत्यैरृणे॥ संज्ञायाम्॥ क्तेनाहोरात्रावयवाः॥ तत्र॥ क्षेपे॥ पात्रेसमितादयश्च॥ पूर्वकालैकसर्वजरत्पु

अष्टाध्यायी
सूत्रपाठः

7

गत्यर्थकर्मणि द्वितीयाचतुर्थ्यौ चेष्टायामनध्वनि ॥ चतुर्थी संप्रदाने ॥ क्रियार्थोपपदस्य च कर्मणि स्थानिनः
तुमर्थाच्च भाववचनात् ॥ नमःस्वस्तिस्वाहास्वधालंवषड्योगाच्च ॥ मन्यकर्मण्यनादरे विभाषाप्राणिषु ॥ कर्तृ
करणयोस्तृतीया ॥ सहयुक्तेऽप्रधाने ॥ येनाङ्गविकारः ॥ इत्थंभूतलक्षणे ॥ संज्ञोऽन्यतरस्यां कर्मणि ॥ हेतौ ॥
अकर्तर्यृणे पंचमी ॥ विभाषा गुणेऽस्त्रियाम् ॥ षष्ठी हेतुप्रयोगे ॥ सर्वनाम्नस्तृतीया च ॥ अपादाने पंचमी ॥
अन्यारादितरर्तेदिक्शब्दाञ्चूत्तरपदाजाहियुक्ते ॥ षष्ठ्यतसर्थप्रत्ययेन ॥ एनपा द्वितीया ॥ पृथग्विना ॥१॥
॥१॥ नानाभिस्तृतीयान्यतरस्याम् ॥ करणे च स्तोकाल्पकृच्छ्रकतिपयस्यासत्त्ववचनस्य ॥ दूरान्तिकार्थैः
षष्ठ्यन्यतरस्याम् ॥ दूरान्तिकार्थेभ्यो द्वितीया च ॥ सप्तम्यधिकरणे च ॥ यस्य च भावेन भावलक्षणम् ॥ षष्ठी
चानादरे ॥ स्वामीश्वराधिपतिदायादसाक्षिप्रतिभूप्रसूतैश्च ॥ आयुक्तकुशलाभ्यां चासेवायाम् ॥ यतश्च
निर्धारणम् ॥ पंचमी विभक्ते ॥ साधुनिपुणाभ्यामर्चायां सप्तम्यप्रतेः ॥ प्रसितोत्सुकाभ्यां तृतीया च ॥

ध्यारापन्यतरस्याम् ॥ प्राप्तापन्ने च द्वितीयया ॥ कालाः परिमाणिना ॥ नञ् ॥ ईषदकृता ॥ षष्ठी ॥ याजकादिभिश्च ॥
न निर्धारणे ॥ पूरणगुणसुहितार्थसदव्ययतव्यसमानाधिकरणेन ॥ क्तेन च पूजायाम् ॥ अधिकरणवाचि-
ना च ॥ कर्मणि च ॥ तृजकाभ्यां कर्तरि ॥ कर्तरि च ॥ नित्यं क्रीडाजीविकयोः ॥ कुगतिप्रादयः ॥ उपपदमतिङ् ॥
अमैवाव्ययेन ॥ तृतीयाप्रभृतीन्यन्यतरस्याम् ॥ क्त्वा च ॥ शेषो बहुव्रीहिः ॥ अनेकमन्यपदार्थे ॥ संख्ययाव्य-
यासन्नादूराधिकसंख्याः संख्येये ॥ दिङ्नामान्यन्तराले ॥ तत्र तेनेदमिति सरूपे ॥ तेन सहेति तुल्ययोगे ॥ चा-
र्थे द्वन्द्वः ॥ उपसर्जनं पूर्वम् ॥ राजदन्तादिषु परम् ॥ द्वन्द्वे घि ॥ अजाद्यदन्तम् ॥ अल्पाच्तरम् ॥ सप्तमीविशेषणे
बहुव्रीहौ ॥ निष्ठा ॥ वाहिताग्न्यादिषु ॥ कडाराः कर्मधारये ॥ पूर्वापराधरोत्तर तृतीयाप्रभृतीन्यषष्ठादसो ११ ॥ ❁
द्वितीयस्य द्वितीयः पादः ॥ २ ॥ ❁ अनभिहिते ॥ कर्मणि द्वितीया ॥ तृतीया च होश्छन्दसि ॥ अन्तरान्तरेण युक्ते ॥
कालाध्वनोरत्यन्तसंयोगे ॥ अपवर्गे तृतीया ॥ सप्तमीपंचम्यौ कारकमध्ये ॥ कर्मप्रवचनीययुक्ते द्वितीया ॥

यस्मादधिकं यस्य चेश्वरवचनं तत्र सप्तमी ॥ पंचम्यपाङ्परिभिः ॥ प्रतिनिधिप्रतिदाने च यस्मात् ॥

अष्टाध्यायी ०॥
सूत्रपाठः॥

रे ध्यपुवोऽत्रपोदृशा॥ॐ॥ द्वितीयस्य तृतीयः पादः॥ॐ॥ द्विगुरेकवचनम्॥ द्वन्द्वश्च प्राणितूर्यसेनाङ्गा
नाम्॥ अनुवादे चरणानाम्॥ अध्वर्युक्रतुरनपुंसकम्॥ अध्ययनतो विप्रकृष्टाख्यानाम्॥ जातिर
प्राणिनाम्॥ विशिष्टलिङ्गो नदीदेशो ग्रामाः॥ क्षुद्रजन्तवः॥ येषां च विरोधः शाश्वतिकः॥ शूद्रा
॥८॥ णामनिरवसितानाम्॥ गवाश्वप्रभृतीनि च॥ विभाषा वृक्षमृगतृणधान्यव्यञ्जनपशुशकु ॥८॥
न्यश्ववडवपूर्वापराधरोत्तराणाम्॥ विप्रतिषिद्धं चानधिकरणवाचि॥ नदधिपयआदीनि॥ अ
धिकरणैतावत्त्वे च॥ विभाषा समीपे॥ स नपुंसकम्॥ अव्ययीभावश्च॥ तत्पुरुषोऽनञ्कर्मधार
यः॥ संज्ञायां कन्थोशीनरेषु॥ उपज्ञोपक्रमं तदाद्याचिख्यासायाम्॥ छाया बाहुल्ये॥ सभा राजाम
नुष्यपूर्वा॥ अशाला च॥ विभाषा सेनासुराच्छायाशालानिशानाम्॥ परवल्लिङ्गं द्वन्द्वतत्पुरु षयोः॥ पूर्ववदश्व
वडवौ॥ हेमन्तशिशिरावहोरात्रे च छन्दसि॥ रात्राह्नाहाः पुंसि॥ अपथं नपुंसकम्॥ अर्द्धर्चाः पुंसि॥ च॥ ...

नार
च।

न्त्रेचबहुषि॥प्रातिपदिकार्थलिङ्गपरिमाणवचनमात्रेप्रथमा॥संबोधनेच॥सामंत्रितम्॥एकवचनं
संबुद्धिः॥षष्ठीशेषे॥ज्ञोविदर्थस्यकरणे॥अधीगर्थदयेशांकर्मणि॥कृञः प्रतियत्ने॥रुजार्थानांभा
ववचनानामज्वरेः॥आशिषिनाथः॥जासिनिप्रहणनाटक्राथपिषांहिंसायाम्॥व्यवहृपणोः स
मर्थयोः॥दिवस्तदर्थस्य॥विभाषोपसर्गे॥द्वितीयाब्राह्मणे॥प्रेष्यब्रुवोर्हविषोदेवतासंप्रदाने॥च
तुर्थ्यर्थेबहुलंछन्दसि॥यजेश्चकरणे॥कृत्वोर्थप्रयोगेकालेधिकरणे॥कर्तृकर्मणोः कृति॥उ
भयप्राप्तौकर्मणि॥क्तस्यचवर्त्तमाने॥अधिकरणवाचिनश्च॥नलोकाव्ययनिष्ठाखलर्थतृना
म्॥अकेनोर्भविष्यदाधमर्ण्ययोः॥कृत्यानांकर्त्तरिवा॥तुल्यार्थैरतुलोपमाभ्यांतृतीयान्यत
रस्याम्॥चतुर्थीचाशिष्यायुष्यमद्रभद्रकुशलसुखार्थहितैः॥ [illegible] हि नकृत्यंभूतयतश्च

अष्टाध्यायी ॥
सूत्रपाठः

शाच्छासः॥ तनादिभ्यस्तथासोः॥ मंत्रे घसह्वरणशवृदहाद्वृच्कृगमिजनिभ्यो लेः॥ आमः॥ अव्ययादाप्सुपः॥ नाव्य
यीभावादतोऽम्त्वपंचम्याः॥ तृतीयासप्तम्योर्बहुलम्॥ लुटः प्रथमस्य डारौरसः॥ द्विगुउपरोपक्रमं तेनो
ननोच्छायिभ्य आमः पंच॥ द्वितीयस्य चतुर्थः पादः। ॥ इति द्वितीयोऽध्यायः॥ ॥ प्रत्ययः॥ परश्च॥
१ आद्युदात्तश्च॥ अनुदात्तौ सुप्पितौ॥ गुप्तिज्किद्भ्यः सन्॥ मानबधदानशानभ्यो दीर्घश्चाभ्यासस्य॥ धा
तोः कर्मणः समानकर्तृकादिच्छायां वा॥ सुप आत्मनः क्यच्॥ काम्यच्च॥ उपमानादाचारे॥ कर्तुः क्यङ् ॥६॥
॥९॥ सलोपश्च॥ भृशादिभ्यो भुव्यच्वेर्लोपश्च हलः॥ लोहितादिडाज्भ्यः क्यष्॥ कष्टाय क्रमणे॥ कर्मणो रोमं
थतपोभ्यां वर्तिचरोः॥ बाष्पोष्मभ्यामुद्वमने॥ शब्दवैरकलहाभ्रकण्वमेघेभ्यः करणे॥ सुखादिभ्यः
कर्तृवेदनायाम्॥ नमोवरिवश्चित्रङः क्यच्॥ पुच्छभाण्डचीवराण्णिङ्॥ मुण्डमिश्रश्लक्ष्णलवण
व्रतवस्त्रहलकलकृततूस्तेभ्यो णिच्॥ धातोरेकाचो हलादेः क्रियासमभिहारे यङ्॥ नित्यं कौटिल्ये गतौ॥

ऽन्वादेशेऽशनुदात्तस्तृतीयादौ ॥ एतदस्त्रतसोस्त्रतसौ चानुदात्तौ ॥ द्वितीयाटौस्स्वेनः ॥ आर्द्धधातुके ॥ अदो जग्धिर्ल्यप्ति
किति ॥ लुङ्सनोर्घस्ऌ ॥ घञपोश्च ॥ बहुलं छन्दसि ॥ लिट्यन्यतरस्याम् ॥ वेञो वयिः ॥ हनो वध लिङि ॥ लुङि
च ॥ आत्मनेपदेष्वन्यतरस्याम् ॥ इणो गा लुङि ॥ णौ गमिरबोधने ॥ सनि च ॥ इङश्च ॥ गाङ् लिटि ॥ विभाषा
लुङ्लृङोः ॥ णौ च संश्चङोः ॥ अस्तेर्भूः ॥ ब्रुवो वचिः ॥ चक्षिङः ख्याञ् ॥ वा लिटि ॥ अजेर्व्यघञपोः ॥ वा यौ ॥
ण्यक्षत्रियार्षञितो यूनि लुगणिञोः ॥ पैलादिभ्यश्च ॥ इञः प्राचाम् ॥ न तौल्वलिभ्यः ॥ तद्राजस्य बहुषु ते
नैवास्त्रियाम् ॥ यस्कादिभ्यो गोत्रे ॥ यञञोश्च ॥ अत्रिभृगुकुत्सवसिष्ठगोतमाङ्गिरोभ्यश्च ॥ बह्वच इञः
प्राच्यभरतेषु ॥ न गोपवनादिभ्यः ॥ तिककितवादिभ्यो द्वन्द्वे ॥ उपकादिभ्योऽन्यतरस्यामद्वन्द्वे ॥ आगस्त्य
कौण्डिन्ययोरगस्तिकुण्डिनच ॥ सुपो धातुप्रातिपदिकयोः ॥ अदिप्रभृतिभ्यः शपः ॥ बहुलं छन्दसि ॥ य
ङोऽचि च ॥ जुहोत्यादिभ्यः श्लुः ॥ बहुलं छन्दसि ॥ गातिस्थाघुपाभूभ्यः सिचः परस्मैपदेषु ॥ विभाषा घ्राधेट्

कृमृदृरुहिभ्यश्छन्दसि॥ चिण्ते पदः॥ दीपजनबुधपूरितायिप्यायिभ्योऽन्यतरस्याम्॥ अचः कर्मकर्त्तरि॥
दुहश्च॥ न रुधः॥ तपोऽनुतापे च॥ चिण्भावकर्मणोः॥ सार्वधातुके यक्॥ कर्त्तरि शप्॥ दिवादिभ्यः श्यन्॥
10 वा भ्राशभ्लाशभ्रमुक्रमुक्लमुत्रसित्रुटिलषः॥ यसोऽनुपसर्गात्॥ संयसश्च॥ स्वादिभ्यः श्नुः॥ श्रुवः
शृ च॥ अक्षोऽन्यतरस्याम्॥ तनूकरणे तक्षः॥ तुदादिभ्यः शः॥ रुधादिभ्यः श्नम्॥ तनादिकृञ्भ्य उः॥
धिन्विकृण्व्योर च॥ क्र्यादिभ्यः श्ना॥ स्तम्भुस्तुम्भुस्कम्भुस्कुम्भुस्कुञ्भ्यः श्नुश्च॥ हलः श्नः शान
॥१०॥ ज्झौ॥ छन्दसि शायजपि॥ व्यत्ययो बहुलम्॥ लिङ्याशिष्यङ्॥ कर्मवत्कर्मणा तुल्यक्रियः॥ तपस्तपः ॥१०॥
कर्मकस्यैव॥ न दुहस्नुनमां यक्चिणौ॥ कुषिरजोः प्राचां श्यन्परस्मैपदं च॥ धातोः॥ तत्रोपपदं सप्तमी
स्थम्॥ कृदतिङ्॥ वासरूपोऽस्त्रियाम्॥ कृत्याः॥ प्राङ्ण्वुलः॥ तव्यत्तव्यानीयरः॥ अचो यत्॥ पोरदुपधा
त्॥ शकिसहोश्च॥ गदमदचरयमश्चानुपसर्गे॥ अवद्यपण्यवर्या गर्ह्यपणितव्यानिरोधेषु॥ व ह्य

लुपसदचरजपजभदहदशगृभ्यो भावगर्हायाम् ॥ सत्यापपाशरूपवीणातूलश्लोकसेनालोमत्वचवर्मव
र्णचूर्णचुरादिभ्यो णिच् ॥ हेतुमति च ॥ कण्ड्वादिभ्यो यक् ॥ गुपूधूपविच्छिपणिपनिभ्य आयः ॥ ऋतेरीयङ् ॥
कमेर्णिङ् ॥ आयादय आर्धधातुके वा ॥ सनाद्यन्ता धातवः ॥ स्यतासी लृलुटोः ॥ सिब्बहुलं लेटि ॥ कास्प्रत्यया
दाममन्त्रे लिटि ॥ इजादेश्च गुरुमतोऽनृच्छः ॥ दयायासश्च ॥ उषविदजागृभ्योऽन्यतरस्याम् ॥ भीह्रीभृहुवां श्लुव
च्च ॥ कृञ्चानुप्रयुज्यते लिटि ॥ विदांकुर्वन्त्वित्यन्यतरस्याम् ॥ अभ्युत्सादयांप्रजनयांचिकयांरमयामकः ॥ पा
वयांक्रियाद्विदामक्रन्निति छन्दसि ॥ च्लि लुङि ॥ च्लेः सिच् ॥ शल इगुपधादनिटः क्सः ॥ श्लिष आलि
ङ्गने ॥ न दृशः ॥ णिश्रिद्रुस्रुभ्यः कर्तरि चङ् ॥ विभाषा धेट्श्व्योः ॥ गुपेश्छन्दसि ॥ नोनयतिध्वनयत्येलयत्य
र्दयतिभ्यः ॥ अस्यतिवक्तिख्यातिभ्योऽङ् ॥ लिपिसिचिह्वश्च ॥ आत्मनेपदेष्वन्यतरस्याम् ॥ पुषादिद्युता
द्यॢदितः परस्मैपदेषु ॥ सर्त्तिशास्त्यर्त्तिभ्यश्च ॥ इरितो वा ॥ जॄस्तम्भुम्रुचुम्लुचुग्रुचुग्लुचुग्लुञ्चुश्विभ्यश्च ॥

अष्टाध्यायी°
सूत्रपाठः०

लिंपविन्दधारिपारिवेद्युदेजिचेतिसातिसाहिभ्यश्च।। ददातिदधात्योर्विभाषा।। ज्वलितिकसन्तेभ्योणः।। श्याद्व्यधा
स्रुसंस्र्वतीणवसावहृलिहश्लिषश्वसश्च।। दुन्योरनुपसर्गे।। विभाषाग्रहः।। गेहेकः।। शिल्पिनिष्वुन्।।
गस्थकन्।। ... ण्युट् च।। हश्च व्रीहिकालयोः।। प्रुसृल्वः समभिहारेवुन्।। आशिषिच।। प्रत्ययोऽनुड
वि... दां चिर्राते धान्वि कराचोर्गद विभाषाज्वलति हश्च १० इति तृतीयस्य प्रथमः पादः।। कर्मण्यण्
।।२१।। ।। ह्वावामश्च।। आतोनुपसर्गेकः।। सुपिस्थः।। तुन्दशोकयोः परिमृजापनुदोः।। प्रेदाज्ञः।। समिख्यः।। ।।२१।।
गापोष्टक्।। हरतेरनुद्यमनेच।। वयसिच।। आङिताच्छील्ये।। अर्हः।। स्तंबकर्णयोरमिजपोः।। शमि
धातोः संज्ञायाम्।। अधिकरणेशेतेः।। चरेष्टः।। भिक्षासेनादायेषुच।। पुरोग्रतोग्रेषुसर्त्तेः।। पूर्वेकर्त्तरि।।
कृञोहेतुताच्छील्यानुलोम्येषु।। दिवाविभानिशाप्रभाभास्करान्तानन्तादिबहुनांदीकिंलिपि

कर्तरामम्॥ अर्यः स्वामिवैश्ययोः॥ उपसर्या काल्या प्रजने॥ अजर्यं संगतम्॥ वदः सुपि क्यप् च॥ भुवो भावे॥ हनस्त च॥
एतिस्तुशास्वृदृजुषः क्यप्॥ ऋदुपधाच्चाक्लृपिचृतेः॥ ई च खनः॥ भृञोऽसंज्ञायाम्॥ मृजेर्विभाषा॥ राजसूयसूर्य
मृषोद्यरुच्यकुप्यकृष्टपच्याव्यथ्याः॥ भिद्योद्ध्यौ नदे॥ पुष्यसिध्यौ नक्षत्रे॥ विपूयविनीयजित्या मुंजकल्क
हलिषु॥ प्रत्यपिभ्यां ग्रहेश्छन्दसि॥ पदास्वैरिबाह्यापक्ष्येषु च॥ विभाषा कृवृषोः॥ युग्यं च पत्रे॥ अमावस्यदः
न्यतरस्याम्॥ छन्दसि निष्टर्क्यदेवहूयप्रणीयोन्नीयोच्छिष्यमर्यस्तर्याध्वर्यखन्यखान्यदेवयज्यापृच्छ्य
शी४ प्रतिषीव्यब्रह्मवाद्यभाव्यस्ताव्योपचाय्यपृडानि॥ ऋहलोर्ण्यत्॥ ओरावश्यके॥ आसुयुवपिरपिलपि
त्रपिचमश्च॥ आनाय्योऽनित्ये॥ प्रणाय्योऽसम्मतौ॥ पाय्यसान्नाय्यनिकाय्यधाय्या मानहविर्निवाससामिधे
नीषु॥ क्रतौ कुंडपाय्यसंचाय्यौ॥ अग्नौ परिचाय्योपचाय्यसमूह्याः॥ चित्याग्निचित्ये च॥ ण्वुलतृचौ॥ नन्दिग्र
हिपचादिभ्यो ल्युणिन्यचः॥ इगुपधज्ञाप्रीकिरः कः॥ आतश्चोपसर्गे॥ पाघ्राध्माधेड्दृशः शः॥ अनुपसर्गा

सत्सूद्विषद्रुहदुहयुजविदभिदछिदजिनीराजामुपसर्गेपिक्विप् । भजोण्विः ॥ छन्दसिसहः । वहश्च ॥ कव्यपुरीषपुरीष्येषुञ्युट् ॥ हव्येनन्तःपादम् ॥ जनसन
खनक्रमगमोविट् ॥ अदोनन्ने ॥ क्रव्येच ॥ दुहःकब्घश्च ॥ मंत्रेश्वेतवहोक्थशस्पुरोडाशोण्विन् ॥ अवेयजः ॥
विजुपेछन्दसि ॥ आतोमनिन्क्वनिब्वनिपश्च ॥ अन्येभ्योपिदृश्यन्ते ॥ क्विप्च ॥ स्पृशोनुदकेक्विन् ॥ सुप्यजातौणिनिस्ता
च्छील्ये ॥ कर्तर्युपमाने ॥ व्रते ॥ बहुलमाभीक्ष्ण्ये ॥ मनः ॥ आत्ममानेखश्च ॥ भूते ॥ करणेयजः ॥ कर्मणिहनः ॥ ब्रह्म
भ्रूणवृत्रेषुक्विप् ॥ बहुलंछन्दसि ॥ सुकर्मपापमंत्रपुण्येषुकृञः ॥ सोमेसुञः ॥ अग्नौचेः ॥ कर्मण्यग्न्याख्यायाम् ॥
॥१२॥ कर्मणीनिर्विक्रियः ॥ दृशेःक्वनिप् ॥ राजनियुधिकृञः ॥ सहेच ॥ सप्तम्यांजनेर्डः ॥ पंचम्यामजातौ ॥ उपसर्गेचसंज्ञाया ॥१२॥
म् ॥ अनौकर्मणि ॥ अन्येष्वपिदृश्यते ॥ निष्ठा ॥ सुयजोर्ङ्वनिप् ॥ जीर्यतेरतृन् ॥ छन्दसिलिट् ॥ लिटःकानज्वा ॥
लकारार्थः क्वसुश्च ॥ भाषायांसदवसश्रुवः ॥ उपेयिवाननाश्वाननूचानश्च ॥ लुङ् ॥ अनद्यतनेलङ् ॥ अभिज्ञावचनेलृट् ॥ संदे ६८
नयदि ॥ विभाषासाकांक्षे ॥ परोक्षेलिट् ॥ हशश्वतोर्लङ्च ॥ प्रश्नेचासन्नकाले ॥ लट्स्मे ॥ अपरोक्षेच ॥ ननौपृष्ट
प्रतिवचने ॥ नन्वोर्विभाषा ॥ पुरिलुङ्चास्मे ॥ वर्तमानेलट् ॥ लटःशतृशानचावप्रथमासमानाधिकरणे ॥ संबो
धनेच ॥ लक्षणहेत्वोःक्रियायाः ॥ तौसत् ॥ पूङ्यजोःशानन् ॥ ताच्छील्यवयोवचनशक्तिषुचानश् ॥ इङ्धार्योः

लिविवसिमत्तिकर्त्तचित्रसंख्याजंघाघाव्हः पंत्तऊनुरउक्षु॥ कम्भिरोभतौ॥ नप्रावृत्तोकश्लोककसहग्मावैर चा
इसूत्रमंत्रपदेषु। तांवभाक्रतोभिन्द्र॥ हरतेर्हृति नाथ्वयोः पष्ठो॥ कृत्येमहिरात्मंभरिस्त्व॥ छन्दसिवनसनरत्तिम
न्थाम्॥ एजेःखश्॥ नासिकास्तनयोर्ध्माधेटोः॥ नाडीमुष्ट्योश्च॥ उदिकूलेरुजिवहोः॥ वहाभ्रेलिहः॥ परि
माणेपचः॥ मितनखेच॥ विध्वरुषोस्तुदः॥ असूर्यललाटयोर्दृशितपोः॥ उग्रंपश्येरंमदपाणिंधमाश्च॥ प्रिय
वशेवदः खच्॥ द्विषत्परयोस्तापेः॥ वाचियमोव्रते॥ पूःसर्वयोर्दारिसहोः॥ सर्वकूलाभ्रकरीषेषुकषः॥ मेघर्तिभये
षु कृञः॥ क्षेमप्रियमद्रेणाच॥ आशितेभुवः करणभावयोः॥ संज्ञायांभृतृवृजिधारिसहितपिदमः॥ गमश्च॥
अन्यात्स्वन्ता शृदूरपारसर्वानन्तेषुडः॥ आशिषिहनः॥ अपेक्लेशतमसोः॥ कुमारशीर्षयोर्णिनिः॥ लक्षणेजा
यापत्योष्टक्॥ अमनुष्यकर्तृकेच॥ शक्तौहस्तिकपाटयोः॥ पाणिघताडघौशिल्पिनि॥ आढ्यसुभगस्थू
लपलितनग्नांधप्रियेषुच्व्यर्थेष्वच्वौकृञः करणेख्युन्॥ कर्त्तरिभुवः खिष्णुच्खुकञौ॥ स्पृशोनुदकेक्विन्॥
सालिंगतद्धगुदृग्णृशिगम्बुजेमेघाचा॥ त्यदादिषुदृशोनालोचनेकञ्च॥ समानान्यत्रयोरुहहिनदिवद

शीङ्भृञिणः ॥ कृञः श च ॥ इच्छा ॥ अप्रत्ययात् ॥ गुरोश्च हलः ॥ षिद्भिदादिभ्योऽङ् ॥ चिंतिपूजिकथिकुंबिचर्चश्च ॥ आ
तश्चोपसर्गे ॥ ण्यासश्रन्थो युच् ॥ रोगाख्यायां ण्वुल् बहुलम् ॥ संज्ञायाम् ॥ विभाषाख्यानपरिप्रश्नयोरिञ् च ॥ पर्यायार्ह
र्णोत्पत्तिषु ण्वुच् ॥ आक्रोशे नञ्यनिः ॥ कृत्यल्युटो बहुलम् ॥ नपुंसके भावे क्तः ॥ ल्युट् च ॥ कर्मणि च येन संस्पर्शात्क
13 र्तुः शरीरसुखम् ॥ करणाधिकरणयोश्च ॥ पुंसि संज्ञायां घः प्रायेण ॥ गोचरसंचरवहव्रजव्यजापणनिगमाश्च ॥
अवे तॄस्त्रोर्घञ् ॥ हलश्च ॥ अध्यायन्यायोद्यावसंहाराधारावायाश्च ॥ उदङ्कोऽनुदके ॥ जालमानायः ॥ खनो
घ च ॥ ईषद्दुःसुषु कृच्छ्राकृच्छ्रार्थेषु खल् ॥ कर्तृकर्मणोश्च भूकृञोः ॥ आतो युच् ॥ छन्दसि गत्यर्थेभ्यः ॥ अन्येभ्योऽपि दृ ॥१५
॥२५॥ श्यते ॥ वर्तमानसामीप्ये वर्तमानवद्वा ॥ आशंसायां भूतवच्च ॥ क्षिप्रवचने लृट् ॥ आशंसावचने लिङ् ॥ नानद्यतनव
त्क्रियाप्रबंधसामीप्ययोः ॥ भविष्यति मर्यादावचनेऽवरस्मिन् ॥ कालविभागे चानहोरात्राणाम् ॥ परस्मिन्विभाषा ॥
लिङ्निमित्ते लृङ् क्रियातिपत्तौ ॥ भूते च ॥ वोताप्योः ॥ गर्हायां लडपिजात्वोः ॥ विभाषा कथमि लिङ् च ॥ किंवृत्ते लिङ्लृटौ ॥
अनवक्लृप्त्यमर्षयोरकिंवृत्तेऽपि ॥ किंकिलास्त्यर्थेषु लृट् ॥ जातुयदोर्लिङ् ॥ यच्चयत्रयोः ॥ गर्हायां च ॥ चित्रीकरणे
च ॥ शेषे लृडयदौ ॥ उताप्योः समर्थयोर्लिङ् ॥ कामप्रवेदनेऽकच्चिति ॥ संभावनेऽलमिति चेत्सिद्धाप्रयोगे ॥ विभाषा धातौ

समि मुष्टौ ॥ परिन्योर्नीणोर्द्यूताभ्रेषयोः ॥ परावनुपात्यय इणः ॥ व्युपयोः शेतेः पर्याये ॥ हस्तादाने चेरस्तेये ॥ निवासचि
तिशरीरोपसमाधानेष्वादेश्च कः ॥ संघे चानौत्तराधर्ये ॥ कर्मव्यतिहारे णच् स्त्रियाम् ॥ अभिविधौ भाव इनुण् ॥ आ
क्रोशेऽवन्योर्ग्रहः ॥ प्रे लिप्सायाम् ॥ परौ यज्ञे ॥ नौ वृ धान्ये ॥ उदि श्रयतियौतिपूद्रुवः ॥ विभाषाऽऽङि रुप्लुवोः ॥ अवे ग्रहो वर्षप्र
तिबन्धे ॥ प्रे वणिजाम् ॥ रश्मौ च ॥ वृणोतेराच्छादने ॥ परौ भुवोऽवज्ञाने ॥ एरच् ॥ ऋदोरप् ॥ ग्रहवृदृनिश्चिगमश्च
॥ उपसर्गेऽदः ॥ नौ ण च ॥ व्यधजपोरनुपसर्गे ॥ स्वनहसोर्वा ॥ यमः समुपनिविषु च ॥ नौ गदनदपठस्वनः ॥ क्वणो वीणायां च ॥
नित्यं पणः परिमाणे ॥ मदोऽनुपसर्गे ॥ प्रमदसंमदौ हर्षे ॥ समुदोरजः पशुषु ॥ अक्षेषु ग्लहः ॥ प्रजने सर्त्तेः ॥ ह्वः संप्रसा
७१ रणं च न्यभ्युपविषु ॥ आङि युद्धे ॥ निपानमाहावः ॥ भावेऽनुपसर्गस्य ॥ हनश्च वधः ॥ मूर्तौ घनः ॥ अन्तर्घनो देशे ॥
सा:८ अगारैकदेशे प्रघणः प्रघाणश्च ॥ उद्घनोऽत्याधानम् ॥ अपघनोऽङ्गम् ॥ करणेऽयोविद्रुषु ॥ स्तम्बे क च ॥ परौ घः ॥ उप
घ्न आश्रये ॥ संघोद्घौ गणप्रशंसयोः ॥ निघो निमितम् ॥ ड्वितः क्त्रिः ॥ ट्वितोऽथुच् ॥ यजयाचयतविच्छप्रच्छरक्षो नङ् ॥
स्वपो नन् ॥ उपसर्गे घोः किः ॥ कर्मण्यधिकरणे च ॥ स्त्रियां क्तिन् ॥ स्थागापापचो भावे ॥ मन्त्रे वृषेषपचमनविदभू
वीरा उदात्तः ॥ ऊतियूतिजूतिसातिहेतिकीर्त्तयश्च ॥ व्रजयजोर्भावे क्यप् ॥ संज्ञायां समजनिषदनिपतमनविदषुञ्

त्याकृतजीवेषु अन्यथैवंकथमित्थंसु सिद्धाप्रयोगश्चेत्॥ यथातथयोरसूयाप्रतिवचने॥ कर्मणि दृशिविदोः साकल्ये॥ याव
ति विन्दजीवोः॥ चर्मोदरयोः पूरेः॥ वर्षप्रमाण ऊलोपश्चास्यान्यतरस्याम्॥ चेले क्नोपेः॥ निमूलसमूलयोः कषः॥ शुष्कचूर्णरूक्षे
षु पिषः॥ समूलाकृतजीवेषु हन्कृञ्ग्रहः॥ करणे हनः॥ स्नेहने पिषः॥ हस्ते वर्त्तिग्रहोः॥ स्वे पुषः॥ अधिकरणे बंधः॥
15 संज्ञायाम्॥ कर्त्रोर्जीवपुरुषयोर्नशिवहोः॥ ऊर्द्ध्वे शुषिपूरोः॥ उपमाने कर्म्मणि च॥ कषादिषु यथाविध्यनुप्रयोगः॥
उपदंशस्तृतीयायाम्॥ हिंसार्थानां च समानकर्मकाणाम्॥ सप्तम्यां चोपपीडरुधकर्षः॥ समासत्तौ॥ प्रमाणे॥ अपा ॥२५॥
॥२५॥ दाने परीप्सायाम्॥ द्वितीयायां च॥ स्वांगेऽध्रुवे॥ परिक्लिश्यमाने च॥ विशिपतिपदिस्कन्दां व्याप्यमानासेव्यमानयोः॥
अस्यतितृषोः क्रियान्तरे कालेषु॥ नाम्न्यादिशिग्रहोः॥ अव्ययेऽयथाभिप्रेताख्याने कृञः क्त्वाणमुलौ॥ तिर्यच्यप
वर्गे॥ स्वांगे तस्प्रत्यये कृभ्वोः॥ नाधार्थप्रत्यये च्व्यर्थे॥ तूष्णीमि भुवः॥ अन्वच्यानुलोम्ये॥ शकधृषज्ञाग्लाघटरभ
लभक्रमसहार्हास्त्यर्थेषु तुमुन्॥ पर्याप्तिवचनेष्वलमर्थेषु॥ कर्त्तरि कृत्॥ भव्यगेयप्रवचनीयोपस्थानीयज
न्याप्लाव्यापात्या वा॥ लः कर्मणि च भावे चाकर्मकेभ्यः॥ तयोरेव कृत्यक्तखलर्थाः॥ आदिकर्मणि क्तः कर्त्तरि च॥
गत्यर्थाकर्मकश्लिषशीङ्स्थासवसजनरुहजीर्यतिभ्यश्च॥ दाशगोघ्नौ सम्प्रदाने॥ भीमादयोऽपादाने॥

संभावनवचनेयदि॥ हेतुहेतुमतोर्लिङ्॥ इच्छार्थेषु लिङ्लोटौ॥ समानकर्तृकेषु तुमुन्॥ ८॥ लिङ् च॥ इच्छार्थेभ्यो विभाषा वर्त्त-
माने॥ ८॥ विधिनिमंत्रणामंत्रणाधीष्टसंप्रश्नप्रार्थनेषु लिङ्॥ लोट् च॥ प्रैषातिसर्गप्राप्तकालेषु कृत्याश्च॥ लिङ् चोर्द्ध्व-
मौहूर्तिके॥ स्मे लोट्॥ अधीष्टे च॥ कालसमयवेलासु तुमुन्॥ लिङ् यदि॥ अर्हे कृत्यतृचश्च॥ आवश्यकाधमर्ण्ययोर्णि-
निः॥ कृत्याश्च॥ शकि लिङ् च॥ आशिषि लिङ्लोटौ॥ क्तिच्क्तौ च संज्ञायाम्॥ माङि लुङ्॥ स्मोत्तरे लङ् च॥ उपारो-
गे निवासयथापयनोगमिव्याहलश्चवोताप्यार्दविधिनिमंत्रणाषोडश॥ इति तृतीयस्य तृतीयः पादः॥ धातुसंबन्धे प्रत्ययाः॥
क्रियासमभिहारे लोट् लोटो हिस्वौ वा च तध्वमोः॥ समुच्चयेऽन्यतरस्याम्॥ यथाविध्यनुप्रयोगः पूर्वस्मिन्॥ समुच्चये सामा-
न्यवचनस्य॥ छन्दसि लुङ्लङ्लिटः॥ लिङर्थे लेट्॥ उपसंवादाशंकयोश्च॥ तुमर्थे सेसेनसेअसेन्क्सेकसेनध्यैअ-
ध्यैन्कध्यैकध्यैन्शध्यैशध्यैन्तवैतवेङ्तवेनः॥ प्रयैरोहिष्यैअव्यथिष्यै॥ दृशेविख्येच॥ शकिणमुल्कमुलौ॥
॥ ईश्वरे तोसुन्कसुनौ॥ कृत्यार्थे तवैकेन्केन्यत्वनः॥ अवचक्षे च॥ भावलक्षणे स्थेणकृञ्वदिचरिहुतमिजनि-
भ्यस्तोसुन्॥ सृपितृदोः कसुन्॥ अलंखल्वोः प्रतिषेधयोः प्राचां क्त्वा॥ उदीचां माङो व्यतीहारे॥ परावरयोगे च॥ समा-
नकर्तृकयोः पूर्वकाले॥ आभीक्ष्ण्ये णमुल् च॥ नयद्यनाकांक्षे॥ विभाषाग्रेप्रथमपूर्वेषु॥ कर्मण्याक्रोशे कृञः खमुञ्॥

डाबुभाभ्यामन्यतरस्याम्॥ अनुपसर्जनात्॥ टिड्ढाणञ्द्वयसज्दघ्नञ्मात्रच्तयप्ठक्ठञ्कञ्क्वरपः॥ यञश्च॥ प्राचां
ष्फ तद्धितः॥ सर्वत्र लोहितादिकतन्तेभ्यः॥ कौरव्यमाण्डूकाभ्यां च॥ वयसि प्रथमे॥ द्विगोः॥ अपरिमाणबिस्ताचितकम्ब
15 ल्येभ्यो न तद्धितलुकि॥ काण्डान्तात् क्षेत्रे॥ पुरुषात्प्रमाणेऽन्यतरस्याम्॥ बहुव्रीहेरूधसो ङीष्॥ संख्याव्ययादेर्ङीप्॥
दामहायनान्ताच्च॥ अन उपधालोपिनोऽन्यतरस्याम्॥ नित्यं संज्ञाछन्दसोः॥ केवलमामकभागधेयपापापरसमाना
॥१६॥ र्यकृतसुमङ्गलभेषजाच्च॥ रात्रेश्चाजसौ॥ अन्तर्वत्पतिवतोर्नुक्॥ पत्युर्नो यज्ञसंयोगे॥ विभाषा सपूर्वस्य॥ नित्यं ॥१६॥
सपत्न्यादिषु॥ पूतक्रतोरै च॥ वृषाकप्यग्निकुसितकुसिदानामुदात्तः॥ मनोरौ वा॥ वर्णादनुदात्तात्तोपधात्तो नः॥ अ
न्यतो ङीष्॥ षिद्गौरादिभ्यश्च॥ जानपदकुण्डगोणस्थलभाजनागकालनीलकुशकामुककबराद्वृत्त्यमत्रावपना
कृत्रिमाश्राणा॥ स्थौल्यवर्णानाच्छादनायोविकारमैथुनेच्छाकेशवेशेषु॥ शोणात् प्राचाम्॥ वोतो गुणवचनात्॥ बह्वा
दिभ्यश्च॥ नित्यं छन्दसि॥ भुवश्च॥ पुंयोगादाख्यायाम्॥ इन्द्रवरुणभवशर्वरुद्रमृडहिमारण्ययवयवनमातुला
चार्याणामानुक्॥ क्रीतात्करणपूर्वात्॥ क्तादल्पाख्यायाम्॥ बहुव्रीहेश्चान्तोदात्तात्॥ अस्वाङ्गपूर्वपदाद्वा॥ स्वां

ताभ्यामन्यत्रोणादयः ॥ क्तोधिकरणेच ॥ ध्रौव्यगतिप्रत्यवसानार्थेभ्यः ॥ लस्य ॥ तिप्तस्झिसिप्थस्थमिप्वस्मस्
तातांझथासाथांध्वमिड्वहिमहिङ् ॥ टितआत्मनेपदानांटेरे ॥ थासःसे ॥ लिटस्तझयोरेशिरेच ॥ परस्मैपदानांण
लतुसुस्थलथुसणल्वमाः ॥ विदोलटोवा ॥ ब्रुवःपंचानामादितआहोब्रुवः ॥ लोटोलङ्वत् ॥ एरुः ॥ सेर्ह्यपिच्च ॥ वा
छन्दसि ॥ मेर्निः ॥ आमेतः ॥ सवाभ्यांवामौ ॥ आडुत्तमस्यपिच्च ॥ एतऐ ॥ लेटोडाटौ ॥ आतऐ ॥ वैतोन्यत्र ॥ इतश्च ॥
लोपःपरस्मैपदेषु ॥ सउत्तमस्य ॥ नित्यंङितः ॥ इतश्च ॥ तस्थस्थमिपांतांतंतामः ॥ लिङःसीयुट् ॥ यासुट्परस्मैपदेषूदात्तो
ङिच्च ॥ किदाशिषि ॥ झस्यरन् ॥ इटोत् ॥ सुट्तिथोः ॥ झेर्जुस् ॥ सिजभ्यस्तविदिभ्यश्च ॥ आतः ॥ लङःशाकटायन
स्यैव ॥ द्विषश्च ॥ तिङ्शित्सार्वधातुकम् ॥ आर्द्धधातुकंशेषः ॥ लिट्च ॥ लिङाशिषि ॥ छन्दस्युभयथा ॥ धातुसंबंधेस
मानाधिकरणेत्यांगेलिङ्नस्यादप्यामितां सप्तरूपा ॥ इतितृतीयस्यचतुर्थःपादः ॥ तृतीयोध्यायःसमाप्तः ॥ ॥ ङ्याप्प्रा
तिपदिकात् ॥ स्वौजसमौट्छष्टाभ्यांभिस्ङेभ्यांभ्यस्ङसिभ्यांभ्यस्ङसोसांङ्योस्सुप् ॥ स्त्रियाम् ॥ अजाद्यतष्टाप् ॥
ऋन्नेभ्योङीप् ॥ उगितश्च ॥ वनोरच ॥ पादोन्यतरस्याम् ॥ टाबृचि ॥ नषट्स्वस्रादिभ्यः ॥ मनः ॥ अनोबहुव्रीहेः ॥

अथा॥
अष्टाध्यायी ४ ॥

कपिबोधादांगिरसे॥ वतंडाच्च॥ लुक्स्त्रियाम्॥ अश्वादिभ्यः फञ्॥ भर्गात्त्रैगर्ते॥ शिवादिभ्योऽण्॥ अवृद्धाभ्यो नदी
मानुषीभ्यस्तन्नामिकाभ्यः॥ ऋष्यंधकवृष्णिकुरुभ्यश्च॥ मातुरुत्संख्यासंभद्रपूर्वायाः॥ कन्यायाः कनीन च॥ वि
कर्णशुंगछगलाद्वत्सभरद्वाजात्रिषु॥ पीलाया वा॥ ढक्च मंडूकात्॥ स्त्रीभ्यो ढक्॥ द्व्यचः॥ इतश्चानिञः॥
१६ शुभ्रादिभ्यश्च॥ विकर्णकुषीतकात्काश्यपे॥ भ्रुवो वुक्च॥ कल्याण्यादीनामिनङ्॥ कुलटाया वा॥ चटका
यैरक्॥ गोधाया ढ्रक्॥ आरगुदीचाम्॥ क्षुद्राभ्यो वा॥ पितृष्वसुश्छण्॥ ढकि लोपः॥ मातृष्वसुश्च॥ चतुष्पाद्भ्यो
॥९॥१११॥ ढञ्॥ गृष्ट्यादिभ्यश्च॥ राजश्वशुराद्यत्॥ क्षत्राद्घः॥ कुलात्खः॥ अपूर्वपदादन्यतरस्यां यड्ढकञौ॥ महाकुलाद ॥९७॥
ञ्खञौ॥ दुष्कुलाड्ढक्॥ स्वसुश्छः॥ भ्रातुर्व्यच्च॥ व्यन्सपत्ने॥ रेवत्यादिभ्यष्ठक्॥ गोत्रस्त्रियाः कुत्सने ण च॥
वृद्धाट्ठक्सौवीरेषु बहुलम्॥ फेक्छ च॥ फांट हृतिमिताभ्यां णफिञौ॥ कुर्वादिभ्यो ण्यः॥ सेनान्तलक्षण
कारिभ्यश्च॥ उदीचामिञ्॥ तिकादिभ्यः फिञ्॥ कौशल्यकार्मार्याभ्यांच॥ अणो द्व्यचः॥ उदीचां वृद्धादगो
त्रात्॥ वाकिनादीनां कुक्च॥ पुत्रान्तादन्यतरस्याम्॥ प्राचामवृद्धात्फिन्बहुलम्॥ मनोर्जातावञ्यतौ षु
क्च॥ अपत्यं पौत्रप्रभृति गोत्रम्॥ जीवति तु वंश्ये युवा॥ भ्रातरि च ज्यायसि॥ वान्यस्मिन्सपिंडे स्थविरतरे

गाच्चोपसर्ज्जनादसंयोगोपधात् ॥ नासिकोदरौष्ठजंघादंतकर्णशृंगाच्च ॥ न क्रोडादिबह्वचः ॥ सहनञ्विद्यमान
पूर्वाच्च ॥ नखमुखात्संज्ञायाम् ॥ दीर्घजिह्वी च छंदसि ॥ दिक्पूर्वपदान्ङीप् ॥ वाहः ॥ सख्यशिश्वीति भाषाया
म् ॥ जातेरस्त्रीविषयादयोपधात् ॥ पाककर्णपर्णपुष्पफलमूलवालोत्तरपदाच्च ॥ इतो मनुष्यजातेः ॥ ऊङुतः ॥ बाह्व
न्तात्संज्ञायाम् ॥ पंगोश्च ॥ ऊरूत्तरपदादौपम्ये ॥ संहितशफलक्षणवामादेश्च ॥ कद्रुकमंडल्वोश्छंदसि ॥ संज्ञायाम् ॥
शार्ङ्गरवाद्यञो ङीन् ॥ यङश्चाप् ॥ आवट्याच्च ॥ तद्धिताः ॥ यूनस्तिः ॥ अणिञोरनार्षयोर्गुरूपोत्तमयोः ष्यङ् गो
त्रे ॥ गोत्रावयवात् ॥ क्रौड्यादिभ्यश्च ॥ दैवयज्ञिशौचिवृक्षिसात्यमुग्रिकांठेविद्धिभ्योऽन्यतरस्याम् ॥ समर्थानां
प्रथमाद्वा ॥ प्राग्दीव्यतोऽण् ॥ अश्वपत्यादिभ्यश्च ॥ दित्यदित्यादित्यपत्युत्तरपदाण्ण्यः ॥ उत्सादिभ्योऽञ् ॥ स्त्रीपुं
साभ्यां नञ्स्नञौ भवनात् ॥ द्विगोर्लुगनपत्ये ॥ गोत्रेऽलुगचि ॥ यूनि लुक् ॥ फक्फिञोरन्यतरस्याम् ॥ तस्याप
त्यम् ॥ एको गोत्रे ॥ गोत्राद्यून्यस्त्रियाम् ॥ अत इञ् ॥ बाह्वादिभ्यश्च ॥ सुधातुरकङ् च ॥ गोत्रे कुंजादिभ्यश्च
फञ् ॥ नडादिभ्यः फक् ॥ हरितादिभ्योऽञः ॥ यञिञोश्च ॥ शरद्वच्छुनकदर्भाद्भृगुवत्साग्रायणेषु ॥ द्रोणपर्व

तजीवन्तादन्यतरस्याम् ॥ अनृष्यानन्तर्ये बिदादिभ्योऽञ् ॥ गर्गादिभ्यो यञ् ॥ मधुबभ्र्वोर्ब्राह्मणकौशिकयोः ॥

अ॥फ॰ ...बादराचार्यो या ।। मू ।। झलां जश् झशि ।। अभ्यासे चर्च ।। खरि च ।। वावसाने ।। अणोऽप्रगृह्यस्यानुनासिकः ।। अ
नुस्वारस्य ययि परसवर्णः ।। वा पदान्तस्य ।। तोर्लि ।। उदः स्थास्तंभोः पूर्वस्य ।। झयो होऽन्यतरस्याम् ।। शश्छोऽटि ।। हलो
यमां यमि लोपः ।। झरो झरि सवर्णे ।। उदात्तादनुदात्तस्य स्वरितः ।। नोदात्तस्वरितोदयमगार्ग्यकाश्यपगालवानाम् ।। ।।
अ अ ।। ❀ ।। रञा [illegible] अष्टमस्याध्यायस्य चतुर्थः पादः ।। अष्टमोऽध्यायः समाप्तः ।। शुभमस्तु शुभं भू
यात् ।। ❀ ।। भवानीशंकरप्रसादात् शुभं भूयात् लेखकपाठकयोः ।। चैत्रमासे शुक्लपक्षे गुरुवासरे पुस्तकमिदं लिखि
जगन्नाथेन शर्मणा ।। संवत् १९३३ शाके १७९८ एकादशी तिथिः ।।

17

शु॥

कचः।

।न
ष्मा
।१०

॥

॥ अष्टाध्यायीकौमुदी समाप्ता ॥

ब्राह्मणमाणववाडवाद्यत् ॥ ग्रामजनबन्धुसहायेभ्यस्तल् ॥ अनुदात्तादेरञ् ॥ खण्डिकादिभ्यश्च ॥ चरणेभ्यो धर्मवत् ॥ अचित्तहस्ति
धेनोष्ठक् ॥ केशाश्वाभ्यां यञ्छावन्यतरस्याम् ॥ पाशादिभ्यो यः ॥ खलगोरथात् ॥ इनित्रकट्यचश्च ॥ विषयो देशे ॥ राजन्या
दिभ्यो वुञ् ॥ भौरिक्याद्यैषुकार्यादिभ्यो विधल्भक्तलौ ॥ सोऽस्यादिरिति च्छन्दसः प्रगाथेषु ॥ संग्रामे प्रयोजनयोद्धृभ्यः ॥
18 तदस्यां प्रहरणमिति क्रीडायां णः ॥ घञः सास्यां क्रियेति ञः ॥ तदधीते तद्वेद ॥ क्रतूक्थादिसूत्रान्ताट्ठक् ॥ ३ ॥ क्रमादिभ्यो
वुन् ॥ ३ ॥ अनुब्राह्मणादिनिः ॥ वसन्तादिभ्यष्ठक् ॥ प्रोक्ताल्लुक् ॥ सूत्राच्च कोपधात् ॥ छन्दोब्राह्मणानि च तद्विषयाणि ॥ ॥१८॥
॥१८॥ तदस्मिन्नस्तीति देशे तन्नाम्नि ॥ तेन निर्वृत्तम् ॥ तस्य निवासः ॥ अदूरभवश्च ॥ ओरञ् ॥ मतोश्च बह्वजङ्गात् ॥ बह्वचः
कूपेषु ॥ उदक् च विपाशः ॥ संकलादिभ्यश्च ॥ स्त्रीषु सौवीरसाल्वप्राक्षु ॥ सुवास्त्वादिभ्योऽण् ॥ रोणी ॥ कोपधाच्च ॥ वुञ्छ
ण्कठजिलसेनिरढञ्ण्ययफक्फिञिञ्ञ्यकक्ठकोऽरीहणकृशाश्वर्श्यकुमुदकाशतृणप्रेक्षाश्मसखिसंकाशब
लपक्षकर्णसुतंगमप्रगदिन्वराहकुमुदादिभ्यः ॥ ४ ॥ जनपदे लुप् ॥ वरणादिभ्यश्च ॥ शर्कराया वा ॥ ठकछौ च ॥ नद्यां म
तुप् ॥ मध्वादिभ्यश्च ॥ कुमुदनडवेतसेभ्यो ड्मतुप् ॥ नडशादाड्ड्वलच् ॥ शिखाया वलच् ॥ उत्करादिभ्यश्छः ॥ नडादीनां
कुक्च ॥ शेषे ॥ राष्ट्रावारपाराद्घखौ ॥ ग्रामाद्यखञौ ॥ कत्त्र्यादिभ्यो ढकञ् ॥ कुलकुक्षिग्रीवाभ्यः श्वास्यलंकारेषु ॥

जीवति ॥ वृद्धस्य च पूजायाम् ॥ यूनश्च कुत्सायाम् ॥ जनपदशब्दात्क्षत्रियादञ् ॥ साल्वेयगान्धारिभ्यां च ॥ द्व्यञ्मगधकलिङ्गसूरमसादण् ॥ वृद्धे
त्कोसलाजादाञ्ञ्यङ् ॥ कुरुनादिभ्यो ण्यः ॥ साल्वावयवप्रत्यग्रथकलकूटाश्मकादिञ् ॥ ते तद्राजाः ॥ कम्बोजाल्लुक् ॥ स्त्रियामवन्तिकुन्तिकुरु
भ्यः ॥ अतश्च ॥ न प्राच्यभर्गादियौधेयादिभ्यः ॥ १८ ॥ प्राग्दिशो । शिवेरादिबाहः ॥ समर्थानां प्रथमाद्वा दित्यश्च उत्कुलात्स्त्रप्रदृशा
दैवयज्ञिपञ्चिओ घ्यचो महाकुलान्मनोर्जातेः योऽस्त्रा ॥ ॥ इति चतुर्थस्य प्रथमः पादः ॥ ॥ तेन रक्तं रागात् ॥ लाक्षारोच
नाट्ठक् ॥ नक्षत्रेण युक्तः कालः ॥ लुबविशेषे ॥ संज्ञायां श्रवणाश्वत्थाभ्याम् ॥ द्वन्द्वाच्छः ॥ दृष्टं साम ॥ वामदेवाड्ड्यड्ड्यौ ॥
परिवृतो रथः ॥ पाण्डुकम्बलादिनिः ॥ द्वैपवैयाघ्रादञ् ॥ कौमारापूर्ववचने ॥ तत्रोद्धृतममत्रेभ्यः ॥ स्थण्डिलाच्छयितरि व्रते ॥
संस्कृतं भक्षाः ॥ शूलोखाद्यत् ॥ दध्नष्ठक् ॥ उदश्वितोऽन्यतरस्याम् ॥ क्षीराड्ढञ् ॥ सास्मिन्पौर्णमासीति संज्ञायाम् ॥ आ
ग्रहायण्यश्वत्थाट्ठक् ॥ विभाषा फाल्गुनीश्रवणाकार्त्तिकीचैत्रीभ्यः ॥ सास्य देवता ॥ कस्येत् ॥ शुक्राद्घन् ॥ अपोनप्त्रपांनप्तृ
भ्यां घः ॥ छ च ॥ महेन्द्राद्घाणौ च ॥ सोमाट्ट्यण् ॥ वाय्वृतुपित्रुषसो यत् ॥ द्यावापृथिवीशुनासीरमरुत्वदग्नीषोमवास्तोष्प
तिगृहमेधाच्छ च ॥ अग्नेर्ढक् ॥ कालेभ्यो भववत् ॥ महाराजप्रोष्ठपदाट्ठञ् ॥ पितृव्यमातुलमातामहपितामहाः ॥ तस्य सम
ूहः ॥ भिक्षादिभ्योऽण् ॥ गोत्रोक्षोष्ट्रोरभ्रराजराजन्यराजपुत्रवत्समनुष्याजाद्वुञ् ॥ केदाराद्यञ्च ॥ ठञ् कवचिनश्च ॥ २ ॥

अध्याय ४। ३

अष्टाध्यायी ... पुट १०॥

प्रतिके॥ द्वीपादनुसमुद्रं यञ्॥ कालाट्ठञ्॥ श्राद्धे शरदः॥ विभाषा रोगातपयोः॥ निशाप्रदोषाभ्यां च॥ श्वसरे वनिक्षादिभ्यो

नक्षत्रेभ्योऽण्॥ प्रावृष एण्यः॥ वर्षाभ्यष्ठक्॥ छन्दसि ठञ्॥ वसन्ताच्च॥ १॥ हेमन्ताच्च॥ सर्वत्राण् च तलोपः॥ चिरं प्राह्णे

प्रगेऽव्ययेभ्यष्ट्युट्युलौ तुट् च॥ विभाषा पूर्वाह्णापराह्णाभ्याम्॥ तत्र जातः॥ प्रावृषष्ठप्॥ संज्ञायां शरदो वुञ् तयोर्भाषा

19 र्द्रामूलप्रदोषावस्कराद्वुन्॥ पथः पन्थ च॥ अमावास्याया वा॥ सिंधपकराभ्यां कन्॥ अणञौ च॥ १ नासंतिस्वप

स्वातीतिष्यपुनर्वसुहस्त विशाखाषाढाबहुलाल्लुक्॥ स्थानान्तगोशालखरशालाच्च॥ वत्सशालाभिजिदोऽञ्॥ जि

॥१९॥ जो वा॥ नक्षत्रेभ्यो बहुलम्॥ कृतलब्धक्रीतकुशलाः॥ प्रायभवः॥ उपजानूपकर्णोपनीवेष्ठक्॥ २॥ संनिवपः॥ ॥२०॥

कालात्साधुपुष्प्यत्पच्यमानेषु॥ उप्ते च॥ आश्वयुज्या वुञ्॥ ग्रीष्मवसन्तादन्यतरस्याम्॥ देयमृणे॥ कलं पुष्पद्रुम

कुः वुन्॥ ग्रीष्मावरसमाद्वुञ्॥ संवत्सराग्रहायणीभ्यां ठञ् च॥ व्याहरति मृगः॥ तदस्य सोढम्॥ तत्र भवः॥ ढञ्॥ तेन दी

हेठञ् शरीरावयवाच्च॥ दृतिकुक्षिकलशिवस्त्यस्त्यहेर्ढञ्॥ ग्रीवादिभ्योऽण् च॥ गंभीराञ्ञ्यः॥ अव्ययीभावाच्च॥ इति॥ अ

ग्रामात्पर्यनुपूर्वात्॥ जिह्वामूलाङ्गुलेश्छः॥ वर्गान्ताच्च॥ अशब्दे यत्खावन्यतरस्याम्॥ कर्णजटाच्च हरत्पुरो

तस्य व्याख्यान इति च व्याख्यातव्यनाम्नः॥ बहुचोऽन्तोदात्ताट्ठञ्॥ क्रतुयज्ञेभ्यश्च॥ अध्यायेष्वेवर्षेः सन्नित्सम्॥

जीवति ॥ वृद्धस्य च पूजायाम् ॥ यूनश्च कुत्सायाम् ॥ जनपदशब्दात् क्षत्रियादञ् ॥ साल्वेयगान्धारिभ्यां च ॥ द्व्यञ्मगधकलिङ्गसूरमसादण् ॥ वृद्धे-
त्कोशलाजादाञ्ञ्यङ् ॥ कुरुणादिभ्यो ण्यः ॥ साल्वावयवप्रत्यग्रथकलकूटाश्मकादिञ् ॥ ते तद्राजाः ॥ कंबोजाल्लुक् ॥ स्त्रियामवन्तिकुन्तिकुरु-
भ्यः ॥ अतश्च ॥ न प्राच्यभर्गादियौधेयादिभ्यः ॥ १७८ ॥ स्याद्वृशो: शिवोरादि बाहु: ॥ समर्थानां प्रथमाद्वा दिनश्च उक्कुलात्समदश
दैवयज्ञिमग्निओ र्घचो महाकुलान्मनो जीनाः षोडश ॥ ॥ इति चतुर्थस्य प्रथमः पादः ॥ ॥ तेन रक्तं रागात् ॥ लाक्षारोच-
नाट्ठक् ॥ नक्षत्रेण युक्तः कालः ॥ लुबविशेषे ॥ संज्ञायां श्रवणाश्वत्थाभ्याम् ॥ द्वन्द्वाच्छः ॥ दृष्टं साम ॥ वामदेवाड्ड्यड्ड्यौ ॥
परिवृतो रथः ॥ पाण्डुकम्बलादिनिः ॥ द्वैपवैयाघ्रादञ् ॥ कौमारापूर्ववचने ॥ तत्रोद्धृतममत्रेभ्यः ॥ स्थण्डिलाच्छयितरि व्रते ॥
संस्कृतं भक्षाः ॥ शूलोखाद्यत् ॥ दध्नष्ठक् ॥ उदश्वितोऽन्यतरस्याम् ॥ क्षीराड्ढञ् ॥ सास्मिन्पौर्णमासीति संज्ञायाम् ॥ आ-
ग्रहायण्यश्वत्थाट्ठक् ॥ विभाषा फाल्गुनीश्रवणाकार्त्तिकीचैत्रीभ्यः ॥ सास्य देवता ॥ कस्येत् ॥ शुक्राद्घन् ॥ अपोनप्त्रपांनप्तृ-
भ्यां घः ॥ छ च ॥ महेन्द्राद्घाणौ च ॥ सोमाट्ट्यण् ॥ वाय्वृतुपित्रुषसो यत् ॥ द्यावापृथिवीशुनासीरमरुत्वदग्नीषोमवास्तोष्प-
तिगृहमेधाच्छ च ॥ अग्नेर्ढक् ॥ कालेभ्यो भववत् ॥ महाराजप्रोष्ठपदाट्ठञ् ॥ पितृव्यमातुलमातामहपितामहाः ॥ तस्य स-
मूहः ॥ भिक्षादिभ्योऽण् ॥ गोत्रोक्षोष्ट्रोरभ्रराजराजन्यराजपुत्रवत्समनुष्याजाद्वुञ् ॥ केदाराद्यञ्च ॥ ठञ् कवचिनश्च ॥ २ ॥

छन्दोगौक्थिकयाज्ञिकबह्वृचनटाञ्ञ्यः ॥ नदण्डमाणवान्तेवासिषु ॥ रैवतिकादिभ्य
श्छः ॥ कौपिञ्जलहास्तिपादादण् ॥ आथर्वणिकस्येकलोपश्च ॥ तस्य विकारः ॥ अवयवे च प्राण्योषधिवृक्षेभ्यः ॥ बिल्वादि
भ्योऽण् ॥ कोपधाच्च ॥ त्रपुजतुनोः षुक् ॥ ओरञ् ॥ अनुदात्तादेश्च ॥ पलाशादिभ्यो वा ॥ ७ ॥ शम्याष्ट्लञ् ॥ मयड्वैतयोर्भाषा
२० याम भक्ष्याच्छादनयोः ॥ नित्यं वृद्धशरादिभ्यः ॥ गोश्च पुरीषे ॥ पिष्टाच्च ॥ संज्ञायां कन् ॥ व्रीहेः पुरोडाशे ॥ असंज्ञायां तिलय
वाभ्याम् ॥ द्व्यचश्छन्दसि ॥ नोत्वद्वर्द्धबिल्वात् ॥ तालादिभ्योऽण् ॥ जातरूपेभ्यः परिमाणे ॥ प्राणिरजतादिभ्योऽञ् ॥ ञि
॥२०॥ तश्च तत्प्रत्ययात् ॥ क्रीतवत्परिमाणात् ॥ उष्ट्राद्वुञ् ॥ उमोर्णयोर्वा ॥ एण्या ढञ् ॥ गोपयसोर्यत् ॥ ८ ॥ द्रोश्च ॥ मानेवयः ॥ ॥२०॥
फले लुक् ॥ प्लक्षादिभ्योऽण् ॥ जंब्वा वा ॥ लुप्च ॥ हरीतक्यादिभ्यश्च ॥ कंसीयपरशव्ययोर्यञञौ लुक्च ॥ ८ ॥ पुष्पमूले
ष्वानं भूते ग्रामा ईशे न तेन रथाय मला कुलादिभ्यो द्वौ श्च्याष्ठे ॥ ॥ इति चतुर्थस्य तृतीयः पादः ॥ प्राग्वहतेष्ठक् ॥ तेन दी
व्यति खनति जयति जितम् ॥ संस्कृतम् ॥ कुलत्थकोपधादण् ॥ तरति ॥ गोपुच्छाट्ठञ् ॥ नौद्व्यचष्ठन् ॥ चरति ॥ आ
कर्षात्ष्ठल् ॥ पर्पादिभ्यष्ठन् ॥ श्वगणाट्ठञ्च ॥ वेतनादिभ्यो जीवति ॥ वस्नक्रयविक्रयाट्ठन् ॥ आयुधाच्छ च हरत्युत्सं
गादिभ्यः ॥ भस्त्रादिष्ठन् ॥ विभाषा विवधवीवधात् ॥ अण्कुटिलिकायाः ॥ निर्वृत्तेऽक्षद्यूतादिभ्यः ॥ त्रेर्मम्नित्यम् ॥ १ ॥

शात्ष्ठन्॥ छन्दसोयदणौ॥ द्व्यजृद्ब्राह्मणर्क्प्रथमाध्वरपुरश्चरणनामाख्याताट्ठक्॥ अणृगयनादिभ्यः॥ ततआगतः॥
ठगायस्थानेभ्यः॥ शुण्डिकादिभ्योऽण्॥ विद्यायोनिसंबन्धेभ्योवुञ्॥ ऋतष्ठञ्॥ पितुर्यच्च॥ गोत्रादङ्कवत्॥ ४॥ हेतुमनुष्येभ्यो
ऽन्यतरस्यांरूप्यः॥ मयट्च॥ प्रभवति॥ विदूराञ्ञ्यः॥ तद्गच्छतिपथिदूतयोः॥ अभिनिष्क्रामतिद्वारम्॥ अधिकृत्यकृतेग्रन्थे॥
शिशुक्रन्दयमसभद्वन्द्वेन्द्रजननादिभ्यश्छः॥ सोऽस्यनिवासः॥ अभिजनश्च॥ आयुधजीविभ्यश्छःपर्वते॥ शण्डिका
दिभ्योञ्यः॥ सिन्धुतक्षशिलादिभ्योऽणञौ॥ तूदीशलातुरवर्मतीकूचवाराड्ढक्छण्ढञ्यकः॥ भक्तिः॥ अचित्तादेश
कालाट्ठक्॥ महाराजाट्ठञ्॥ वासुदेवार्जुनाभ्यांवुन्॥ गोत्रक्षत्रियाख्येभ्योबहुलंवुञ्॥ जनपदिनांजनपदवत्सर्वंजनपदेन
समानशब्दानांबहुवचने॥ ५॥ तेनप्रोक्तम्॥ तित्तिरिवरतन्तुखण्डिकोखाच्छण्॥ काश्यपकौशिकाभ्यामृषिभ्यांणिनिः॥
कलापिवैशंपायनान्तेवासिभ्यश्च॥ पुराणप्रोक्तेषुब्राह्मणकल्पेषु॥ शौनकादिभ्यश्छन्दसि॥ कठचरकाल्लुक्॥ कला
पिनोऽण्॥ छगलिनोढिनुक्॥ पाराशर्यशिलालिभ्यांभिक्षुनटसूत्रयोः॥ कर्मन्दकृशाश्वादिनिः॥ तेनैकदिक्॥ तसि
श्च॥ उरसोयच्च॥ उपज्ञाते॥ कृतेग्रन्थे॥ संज्ञायाम्॥ कुलालादिभ्योवुञ्॥ क्षुद्राभ्रमरवटरपादपादञ्॥ तस्येदम्॥
रथाद्यत्॥ पत्रपूर्वादञ्॥ पत्राध्वर्युपरिषदश्च॥ हलसीराट्ठक्॥ द्वन्द्वाद्वुन्वैरमैथुनिकयोः॥ गोत्रचरणाद्वुञ्॥ संघाङ्क

अष्टाध्यायीकौमुदी०॥

संयुक्तेभ्यः॥ नौवयोधर्मविषमूलमूलसीतातुलाभ्यस्तार्यतुल्यप्राप्यवध्यानाम्यसमसमितसंमितेषु॥ धर्मपथ्यर्थन्यायादनपेते॥ छन्दसो निर्मिते॥
उरसोऽण्च॥ हृदयस्य प्रियः॥ बन्धने चर्षौ॥ मतजनहलात्करणजल्पकर्षेषु॥ तत्र साधुः॥ प्रतिजनादिभ्यः खञ्॥ भक्ताण्णः॥ ५॥ परि
षदो ण्यः॥ कथादिभ्यष्ठक्॥ गुडादिभ्यष्ठञ्॥ पथ्यतिथिवसतिस्वपतेर्ढञ्॥ सभाया यः॥ ढश्छन्दसि॥ समानतीर्थे वासी॥ समा
२) नोदरे शयित ओ चोदात्तः॥ सोदराद्यः॥ भवे छन्दसि॥ पाथोनदीभ्यां ड्यण्॥ वेशन्तहिमवद्भ्यामण्॥ स्रोतसो विभाषा ड्य
ड्ड्यौ॥ सगर्भसयूथसनुताद्यन्॥ तुग्राद्घन्॥ अग्राद्यत्॥ घच्छौ च॥ समुद्राभ्राद्घः॥ बर्हिषि दत्तम्॥ दूतस्य भागकर्मणी॥
॥२१॥ ॥६॥ रक्षोयातूनां हननी॥ रेवतीजगतीहविष्याभ्यः प्रशस्ये॥ असुरस्य स्वम्॥ मायायामण्॥ तद्वानासामुपधानो मन्त्र इतीष्ट ॥२१
कासु लुक्च मतोः॥ अश्विमानण्॥ वयस्यासु मूर्ध्नो मतुप्॥ मत्वर्थे मासतन्वोः॥ मधोर्ञ च॥ ओजसोऽहनि यत्खौ॥ वेशो
यश आदेर्भगाद्यल्खौ च॥ पूर्वैः कृतमिनयौ च॥ अद्भिः संस्कृतम्॥ सहस्रेण संमितौ घः॥ मतौ च॥ सोममर्हति॥
मये च॥ मधोः॥ वसोः॥ समूहे च॥ नक्षत्राद्घः॥ ७॥ सर्वदेवात्तातिल्॥ शिवशमरिष्टस्य करे॥ भावे च॥ प्राग्वहतेरपामि
त्य धर्मशीलवहत्यपथिमिदो रुग्मोनतत्राचेलारि॥ चतुर्थस्य चतुर्थः पादः॥ ॐ॥ चतुर्थोऽध्यायः संपूर्णः शुभमस्तु शुभं भूयात्॥
प्राक्क्रीताच्छः॥ उगवादिभ्यो यत्॥ कम्बलाच्च संज्ञायाम्॥ विभाषा हविरपूपादिभ्यः॥ तस्मै हितम्॥ शरीरावयवाद्यत्॥ ॥

अपमित्ययाचिताभ्यां कक्कनौ ॥ संसृष्टे ॥ चूर्णादिनिः ॥ लवणाल्लुक् ॥ मुद्गादण् ॥ व्यञ्जनैरुपसिक्ते ॥ ओजःसहोऽम्भसा वर्त्तते ॥ तत्प्रत्यनु
पूर्वमीपलोमकूलम् ॥ परिमुखं च ॥ प्रयच्छति गर्ह्यम् ॥ कुसीददशैकादशात्ष्ठन्ष्ठचौ ॥ उञ्छति ॥ रक्षति ॥ शब्ददर्दुरं करोति ॥
पक्षिमत्स्यमृगान्हन्ति ॥ परिपन्थं च तिष्ठति ॥ माथोत्तरपदपदव्यनुपदं धावति ॥ आक्रन्दाट्ठञ्च ॥ पदोत्तरपदं गृह्णाति ॥ प्र
तिकण्ठार्थललामं च ॥ २ ॥ धर्मं चरति ॥ प्रतिपथमेति ठंश्च ॥ समवायान्समवैति ॥ परिषदो ण्यः ॥ सेनाया वा ॥ संज्ञायां लला
टकुक्कुट्यौ पश्यति ॥ तस्य धर्म्यम् ॥ अण्महिष्यादिभ्यः ॥ ऋतोऽञ् ॥ अवक्रयः ॥ तदस्य पण्यम् ॥ लवणाट्ठञ् ॥ किसरादिभ्य
ष्ठन् ॥ शलालुनोऽन्यतरस्याम् ॥ शिल्पम् ॥ मड्डुकझर्झरादणन्यतरस्याम् ॥ प्रहरणम् ॥ परश्वधाट्ठञ्च ॥ शक्तियष्ट्यो
रीकक् ॥ अस्ति नास्ति दिष्टं मतिः ॥ ३ ॥ शीलम् ॥ छत्रादिभ्यो णः ॥ कर्माध्ययने वृत्तम् ॥ बह्वच्पूर्वपदाट्ठच् ॥ हितं भक्षाः ॥ तद
स्मै दीयते नियुक्तम् ॥ श्राणामांसौदनाट्टिठन् ॥ भक्तादणन्यतरस्याम् ॥ तत्र नियुक्तः ॥ अगारान्ताट्ठन् ॥ अध्यायिन्य
देशकालात् ॥ कठिनान्तप्रस्तारसंस्थानेषु व्यवहरति ॥ निकटे वसति ॥ आवसथात्ष्ठल् ॥ प्राग्घिताद्यत् ॥ तद्वहति रथयुग
प्रासंगम् ॥ धुरो यड्ढकौ ॥ खः सर्वधुरात् ॥ एकधुराल्लुक् ॥ शकटादण् ॥ ४ ॥ हलसीराट्ठक् ॥ संज्ञायां जन्याः ॥ विध्यत्यध
नुषा ॥ धनगणं लब्धा ॥ अन्नाण्णः ॥ वशं गतः ॥ पदमस्मिन्दृश्यम् ॥ मूलमस्याबर्हि ॥ संज्ञायां धेनुष्या ॥ गृहपतिना

पंचद्दशतौ वर्गे वा॥ सप्तनोऽञ्छन्दसि॥३॥ त्रिंशच्चत्वारिंशतोर्ब्राह्मणे संज्ञायां डण्॥ तदर्हति॥ छेदादिभ्यो नित्यम्॥ शीर्षच्छेदाद्य
च्च॥ दण्डादिभ्यो यत्॥ छन्दसि च॥ पात्राद्घंश्च॥ कडंकरदक्षिणाच्छ च॥ स्थालीबिलात्॥ यज्ञर्त्विग्भ्यां घखञौ॥ पारायणतु
रायणचान्द्रायणं वर्त्तयति॥ संशयमापन्नः॥ योजनं गच्छति॥ पथः ष्कन्॥ पन्थो ण नित्यम्॥ उत्तरपथेनाहृतं च॥ कालात्॥
९२ तेन निर्वृत्तम्॥ तमधीष्टो भृतो भूतो भावी॥ मासाद्वयसि यत्खञौ॥ ६॥ द्विगोर्यप्॥ षण्मासाण्ण्यच्च॥ अवयसि ठंश्च॥ समायाः खः॥
द्विगोर्वा॥ रात्र्यहःसंवत्सराच्च॥ वर्षाल्लुक् च॥ चित्तवति नित्यम्॥ षष्टिकाः षष्टिरात्रेण पच्यन्ते॥ वत्सरान्ताच्छश्छन्दसि॥ संपरिपूर्वात्ख
॥२२॥ च॥ तेन परिजय्यलभ्यकार्यसुकरम्॥ तदस्य ब्रह्मचर्यम्॥ तस्य च दक्षिणा यज्ञाख्येभ्यः॥ तत्र च दीयते कार्यं भववत्॥ व्युष्टादिभ्योऽण्॥
तेन यथाकथाचहस्ताभ्यां णयतौ॥ संपादिनि॥ कर्मवेषाद्यत्॥ तस्मै प्रभवति संतापादिभ्यः॥ योगाद्यच्च॥ कर्मण उकञ्॥ सम ॥२२॥
यस्तदस्य प्राप्तम्॥ ऋतोरण्॥ छन्दसि घस्॥ कालाद्यत्॥ प्रकृष्टे ठञ्॥ प्रयोजनम्॥ विशाखाषाढादण्मन्थदण्डयोः॥ अनुप्रवच
प८ नादिभ्यश्छः॥ समापनात्सपूर्वपदात्॥ ऐकागारिकट् चौरे॥ आकालिकडाद्यन्तवचने॥ तेन तुल्यं क्रिया चेद्वतिः॥ तत्र तस्येव॥ तदर्हम्॥
उपसर्गाच्छन्दसि धात्वर्थे॥ तस्य भावस्त्वतलौ॥ आ च त्वात्॥ न नञ्पूर्वात्तत्पुरुषादचतुरसंगतलवणवटयुधकतरसलसेभ्यः॥
॥६॥ पृथ्वादिभ्य इमनिज्वा॥ वर्णदृढादिभ्यः ष्यञ् च॥ गुणवचनब्राह्मणादिभ्यः कर्मणि च॥ स्तेनाद्यन्नलोपश्च॥ सख्युर्यः॥ ॥
कपिज्ञात्योर्ढक्॥ पत्यन्तपुरोहितादिभ्यो यक्॥ प्राणभृज्जातिव योवचनोद्गात्रादिभ्योऽञ्॥ हायनान्तयुवादिभ्योऽण्॥ ॥

खलयवमाषतिलवृषब्रह्मणश्च ॥ अजाविभ्यां थ्यन् ॥ आत्मन्विश्वजनभोगोत्तरपदात्खः ॥ सर्वपुरुषाभ्यां णढञौ ॥ मा
णवचरकाभ्यां खञ् ॥ तदर्थं विकृतेः प्रकृतौ ॥ छदिरुपधिबलेर्ढञ् ॥ ऋषभोपानहोर्ञ्यः ॥ चर्मणोऽञ् ॥ तदस्य तदस्मिन्
स्यादिति ॥ परिखाया ढञ् ॥ प्राग्वतेष्ठञ् ॥ आर्हादगोपुच्छसंख्यापरिमाणाट्ठक् ॥ असमासे निष्कादिभ्यः ॥ १ ॥ शताच्च ठन्यता
वशते ॥ संख्याया अतिशदन्तायाः कन् ॥ वतोरिड्वा ॥ विंशतित्रिंशद्भ्यां ड्वुन्नसंज्ञायाम् ॥ कंसाट्टिठन् ॥ शूर्पादञन्यतरस्याम् ॥ द्वित्रिपूर्वा
शतमानविंशतिकसहस्रवसनादण् ॥ अध्यर्धपूर्वाद्द्विगोर्लुगसंज्ञायाम् ॥ विभाषा कार्षापणसहस्राभ्याम् ॥ तेन क्रीतम् ॥ तस्य
न्निष्कात् ॥ बिस्ताच्च ॥ विंशतिकात्खः ॥ खार्या ईकन् ॥ पणपादमाषशताद्यत् ॥ द्वित्रिपूर्वादण्च ॥ तस्येश्वरः ॥
निमित्तं संयोगोत्पातौ ॥ गोद्व्यचोऽसंख्यापरिमाणाश्वादेर्यत् ॥ पुत्राच्छ च ॥ सर्वभूमिपृथिवीभ्यामणञौ ॥ २ ॥ तस्येश्वरः ॥
तत्र विदित इति च ॥ लोकसर्वलोकाट्ठञ् ॥ लोकसर्वलोकाट्ठञ् ॥ तस्य वापः ॥ पात्रात्ष्ठन् ॥ तदस्मिन्वृद्ध्यायलाभशुल्कोपदा
दीयते ॥ पूरणार्धाट्ठन् ॥ भागाद्यच्च ॥ तद्धरति वहत्यावहति भाराद्वंशादिभ्यः ॥ वस्नद्रव्याभ्यां ठन्कनौ ॥ संभवत्यवहरति
पचति ॥ आढकाचितपात्रात्खोऽन्यतरस्याम् ॥ द्विगोष्ठंश्च ॥ कुलिजाल्लुक्खौ च ॥ सोऽस्यांशवस्नभृतयः ॥ तदस्य परिमा
णम् ॥ संख्यायाः संज्ञासंघसूत्राध्ययनेषु ॥ पङ्क्तिविंशतित्रिंशच्चत्वारिंशत्पञ्चाशत्षष्टिसप्तत्यशीतिनवतिशतम् ॥

खलयवमाषतिलवृषब्रह्मणश्च ॥ अजाविभ्यां थ्यन् ॥ आत्मन्विश्वजनभोगोत्तरपदात्खः ॥ सर्वपुरुषाभ्यां णढञौ ॥ मा
णवचरकाभ्यां खञ् ॥ तदर्थं विकृतेः प्रकृतौ ॥ छदिरुपधिबलेर्ढञ् ॥ ऋषभोपानहोर्ञ्यः ॥ चर्मणोऽञ् ॥ तदस्य तदस्मिन्
स्यादिति ॥ परिखाया ढञ् ॥ प्राग्वतेष्ठञ् ॥ आर्हादगोपुच्छसंख्यापरिमाणाट्ठक् ॥ असमासे निष्कादिभ्यः ॥ १ ॥ शताच्च ठन्यता
वशते ॥ संख्याया अतिशदन्तायाः कन् ॥ वतोरिड्वा ॥ विंशतित्रिंशद्भ्यां ड्वुन्नसंज्ञायाम् ॥ कंसाट्टिठन् ॥ शूर्पादञन्यतरस्याम् ॥
शतमानविंशतिकसहस्रवसनादण् ॥ अध्यर्धपूर्वद्विगोर्लुगसंज्ञायाम् ॥ विभाषा कार्षापणसहस्राभ्याम् ॥ द्वित्रिपूर्वा
न्निष्कात् ॥ बिस्ताच्च ॥ विंशतिकात्खः ॥ खार्या ईकन् ॥ पणपादमाषशताद्यत् ॥ द्वित्रिपूर्वादण्च ॥ तेन क्रीतम् ॥ तस्य
निमित्तं संयोगोत्पातौ ॥ गोद्व्यचोऽसंख्यापरिमाणाश्वादेर्यत् ॥ पुत्राच्छ च ॥ सर्वभूमिपृथिवीभ्यामणञौ ॥ २ ॥ तस्येश्वरः ॥
तत्र विदित इति च ॥ लोकसर्वलोकाट्ठञ् ॥ लोकसर्वलोकाट्ठञ् ॥ तस्य वापः ॥ पात्रात्ष्ठन् ॥ तदस्मिन्वृद्ध्यायलाभशुल्कोपदा
दीयते ॥ पूरणार्धाट्ठन् ॥ भागाद्यच्च ॥ तद्धरति वहत्यावहति भाराद्वंशादिभ्यः ॥ वस्नद्रव्याभ्यां ठन्कनौ ॥ संभवत्यवहरति
पचति ॥ आढकाचितपात्रात्खोऽन्यतरस्याम् ॥ द्विगोः ष्ठंश्च ॥ कुलिजाल्लुक्खौ च ॥ सोऽस्यांशवस्नभृतयः ॥ तदस्य परिमा
णम् ॥ संख्यायाः संज्ञासंघसूत्राध्ययनेषु ॥ पंक्तिविंशतित्रिंशच्चत्वारिंशत्पंचाशत्षष्टिसप्तत्यशीतिनवतिशतम् ॥

...सुप्॥ द्वित्रिभ्यां तयस्यायज्वा॥ उभादुदात्तो नित्यम्...
स्य निमाने मयट्॥ तस्य पूरणे डट्॥ नान्तादसंख्यादे...
के॥ वतोरिथुक्॥ द्वेस्तीयः॥ त्रेः संप्रसारणं च॥ विंशत्यादि...
षष्ठ्यादेश्चासंख्यादेः॥ मतौ छः सूक्तसाम्नोः॥ अध्याया...
कुशलः॥ पथः॥ आकर्षादिभ्यः कन्॥ धनहिरण्यात्कामे॥
॥२३॥ संहारी॥ तन्त्रादचिरापहृते॥ ब्राह्मणकोष्णिके संज्ञायाम्॥ शी...
मिता॥ पार्श्वेनान्विच्छति॥ अयःशूलदण्डाजिनाभ्यां...
23 शृङ्खलमस्य बन्धनं करभे॥ उत्क उन्मनाः॥ ... क...
श्रोत्रियंश्छन्दोऽधीते॥ श्राद्धमनेन...
परिपरिणौ पर्यवस्थातरि॥ अनुप...

मिन्द्रलिङ्गमिन्द्रदृष्टमिन्द्रसृष्टमिन्द्र...

उग न्ता स्वज्जपूर्वात् ।। योपधा दुरूपो तमा दु
रान्त्वः ।। प्राकी ताच्चसर्वभूमि सप्त नो न्ने
छेत्रेखन्न् ।। ब्रीहिशाल्योर्ढक् ।। यवयवक
मुखंस्यदर्शीनः खः ।। नत्सर्वादेः पथ्यंग कर्मपचपात्र व्याप्नो
च्छभत्त्ययतिनेयेष्ठ ।। परोवरपरंपरछत्रपो त्वमनुभवति ।। अव
ध्ये ।। आगवीनः ।। अनुग्वलंगामी ।। अधनोयत्वौ ।। अभ्य
कौपीने ।। अच्छका प्यपोः ।। १ ।। व्रातेन जीवति ।। साप्तपदी नं
न्यः कुशाग्रू जाहचौ ।। पत्नातिः ।। तिलवित्तपशुंछप चणपो ।।
अवात्कुटारच्चु ।। नतेना सिकायाः संज्ञायांटिच्चूनाट्च
त्यक्रत्नासन्नां रूढपोः ।। कर्मणिघटोढच ।। तदस्त

कि ... ।। ... तेभ्यः पारमारावनुप ।। ...

एतदोऽन् ॥ सर्वस्य सोऽन्यतरस्यां दि ॥ पञ्चम्यास्तसिल् ॥ तसेश्च ॥ पर्यभिभ्यां च ॥ सप्तम्यास्त्रल् ॥ इदमो हः ॥ किमोऽत् ॥ वाह च छन्दसि ॥ इत
राभ्योऽपि दृश्यन्ते ॥ सर्वैकान्यकिंयत्तदः ॥ काले दा ॥ इदमो र्हिल् ॥ अधुना ॥ दानीं च ॥ तदो दा च ॥ तयोर्दार्हिलौ च छन्दसि ॥१॥ अनद्यत
ने र्हिलन्यतरस्याम् ॥ सद्यःपरुत्परार्यैषमःपरेद्यव्यद्यपूर्वेद्युरन्येद्युरन्यतरेद्युरितरेद्युरपरेद्युरधरेद्युरुभयेद्युरुत्तरेद्युः ॥
प्रकारवचने थाल् ॥ इदमस्थमुः ॥ किमश्च ॥ था हेतौ च छन्दसि ॥ दिक्शब्देभ्यः सप्तमीपञ्चमीप्रथमाभ्यो दिग्देशकालेष्व
स्तातिः ॥ दक्षिणोत्तराभ्यामतसुच् ॥ विभाषा परावराभ्याम् ॥ अञ्चेर्लुक् ॥ उपर्युपरिष्टात् ॥ पश्चात् ॥ पश्च पश्चा च छ ॥२८॥
॥२८॥ न्दसि ॥ उत्तराधरदक्षिणादातिः ॥ एनबन्यतरस्यामदूरेऽपञ्चम्याः ॥ दक्षिणादाच् ॥ आहि च दूरे ॥ उत्तराच्च ॥ पूर्वाधरावराणा
मसि पुरधवश्चैषाम् ॥ अस्ताति च ॥२॥ विभाषावरस्य ॥ संख्याया विधार्थे धा ॥ अधिकरणविचाले च ॥ एकाद्धो ध्यमुञ
न्यतरस्याम् ॥ द्वित्र्योश्च धमुञ् ॥ एधाच्च ॥ याप्ये पाशप् ॥ पूरणाद्भागे तीयादन् ॥ प्रागेकादशभ्योऽच्छन्दसि ॥ षष्ठाष्टमाभ्यां
ञ च ॥ मानपश्वङ्गयोः कन्लुकौ च ॥ एकादाकिनिच्चासहाये ॥ भूतपूर्वे चरट् ॥ षष्ठ्या रूप्य च ॥ अतिशायने तमबिष्ठनौ ॥
तिङश्च ॥ द्विवचनविभज्योपपदे तरबीयसुनौ ॥ अजादी गुणवचनादेव ॥ तुश्छन्दसि ॥ प्रशस्यस्य श्रः ॥३॥ ज्य च ॥
वृद्धस्य च ॥ अन्तिकबाढयोर्नेदसाधौ ॥ युवाल्पयोः कनन्यतरस्याम् ॥ विन्मतोर्लुक् ॥ प्रशंसायां रूपप् ॥ ईषदस

तदस्यास्त्यस्मिन्निति मतुप्॥ रसादिभ्यश्च॥ प्राणिस्थादातो लजन्यतरस्याम्॥ सिध्मादिभ्यश्च॥ वत्सांसाभ्यां कामबले॥ फेना
दिलच्च॥ लोमादिपामादिपिच्छादिभ्यः शनेलचः॥ प्रज्ञाश्रद्धार्चाभ्यो णः॥ तपःसहस्राभ्यां विनिनी॥ अण्च॥ सिकताशर्क
राभ्यां च॥ देशे लुबिलचौ च॥ दन्त उन्नत उरच्॥ ऊषसुषिमुष्कमधो रः॥ द्युद्रुभ्यां मः॥ केशाद्वोऽन्यतरस्याम्॥ गाण्ड्य
जगात्संज्ञायाम्॥ काण्डाण्डादीरन्नीरचौ॥ रजःकृष्यासुतिपरिषदो वलच्॥ दन्तशिखात्संज्ञायाम्॥ ज्योत्स्नातमिस्रा
शृंगिणोर्जस्विन्नूर्जस्वलगोमिन्मलिनमलीमसाः॥ अत इनिठनौ॥ व्रीह्यादिभ्यश्च॥ तुन्दादिभ्य इलच्च॥ एकगोपूर्वाट्ठ
ञ्नित्यम्॥ शतसहस्रान्ताच्च निष्कात्॥ रूपादाहतप्रशंसयोर्यप्॥ २॥ अस्मायामेधास्रजो विनिः॥ बहुलं छन्दसि॥
ऊर्णाया युस्॥ वाचो ग्मिनिः॥ आलजाटचौ बहुभाषिणि॥ स्वामिन्नैश्वर्ये॥ अर्शआदिभ्योऽच्॥ द्वन्द्वोपतापगर्ह्या
त्प्राणिस्थादिनिः॥ वातातीसाराभ्यां कुक्च॥ वयसि पूरणात्॥ सुखादिभ्यश्च॥ धर्मशीलवर्णान्ताच्च॥ हस्ताज्जातौ॥
वर्णाद्ब्रह्मचारिणि॥ पुष्करादिभ्यो देशे॥ बलादिभ्यो मतुबन्यतरस्याम्॥ संज्ञायां मन्माभ्याम्॥ कंशंभ्यां बभयुस्तितु
तयसः॥ तुन्दिवलिवटेर्भः॥ अहंशुभमोर्युस् धान्यानां ज्ञाते किमो विमुक्ते कालप्रज्ञास्मायामे धा विंशतिः॥ पंचम
स्याध्यायस्य द्वितीयः पादः॥ श्रीः॥ प्राग्दिशो विभक्तिः॥ किंसर्वनामबहुभ्योऽद्व्यादिभ्यः॥ इदम इश्॥ एतेतौ रथोः॥

बृहत्या आच्छादने॥ अषडक्षाशितंग्वलंकर्मालंपुरुषाध्युत्तरपदात्खः॥ विभाषांचेरदिक्स्त्रियाम्॥ जात्यन्ताच्छ बन्धुनि॥ स्थानान्ताद्वि
भाषा सस्थानेनेति चेत्॥ किमेत्तिङ्॥ अव्ययघादाम्वद्रव्यप्रकर्षे॥ अमु च छन्दसि॥ अनुगादिनष्ठक्॥ णचः स्त्रियामञ्॥ अणि
नुणः॥ विसारिणो मत्स्ये॥ संख्यायाः क्रियाभ्यावृत्तिगणने कृत्वसुच्॥ द्वित्रिचतुर्भ्यः सुच्॥ एकस्य सकृच्च॥ विभाषा बहोर्धा विप्र
कृष्टकाले॥१॥ तत्प्रकृतवचने मयट्॥ समूहवच्च बहुषु॥ अनन्तावसथेतिहभेषजाञ्ञ्यः॥ देवतान्तात्तादर्थ्ये यत्॥ पादार्घाभ्यां च॥ अ
॥२५॥ तिथेर्ञ्यः॥ देवात्तल्॥ अवेः कः॥ यावादिभ्यः कन्॥ लोहितान्मणौ॥ वर्णे चानित्ये॥ रक्ते॥ कालाच्च॥ विनयादिभ्यष्ठक्॥ वाचो
व्याहृतार्थायाम्॥ तद्युक्तात्कर्मणोऽण्॥ ओषधेरजातौ॥ प्रज्ञादिभ्यश्च॥ मृदस्तिकन्॥ सस्नौ प्रशंसायाम्॥२॥ वृकज्येष्ठा ॥२५॥
२५ भ्यां तिल्तातिलौ च छन्दसि॥ बह्वल्पार्थाच्छस्॥ कारकादन्यतरस्याम्॥ संख्यैकवचनाच्च वीप्सायाम्॥ प्रतियोगे पञ्चम्या
स्तसिः॥ अपादाने चाहीयरुहोः॥ अतिग्रहाव्यथनक्षेपेष्वकर्त्तरि तृतीयायाः॥ हीयमानपापयोगाच्च॥ षष्ठ्या व्याश्रये॥ रो
गाच्चापनयने॥ कृभ्वस्तियोगे संपद्यकर्त्तरि च्विः॥ अरुर्मनश्चक्षुश्चेतोरहोरजसां लोपश्च॥ विभाषा साति कार्त्स्न्ये॥ अभि
विधौ संपदा च॥ तदधीनवचने॥ देये त्रा च॥ देवमनुष्यपुरुषपुरुमर्त्येभ्यो द्वितीयासप्तम्योर्बहुलम्॥ अव्यक्तानुकरणा
द्व्यजवरार्धादनितौ डाच्॥ कृञो द्वितीयतृतीयशम्बबीजात्कृषौ॥ संख्यायाश्च गुणान्तायाः॥ समयाच्च यापनायाम्॥३॥ सपत्रनि
ष्पत्रादतिव्यथने॥ निष्कुलान्निष्कोषणे॥ सुखप्रियादानुलोम्ये॥ दुःखात्प्रातिलोम्ये॥ शूलात्पाके॥ सत्यादसपथे॥ मद्रात्परिवापने॥

माप्तौ कल्पदेश्यदेशीयरः॥ विभाषा सुपो बहुच् पुरस्तात्तु॥ प्रकारवचने जातीयर्॥ प्रागिवात्कः॥ अव्ययसर्वनाम्नामकच् प्राक्टेः॥
कस्य च दः॥ अज्ञाते॥ कुत्सिते॥ संज्ञायां कन्॥ अनुकंपायाम्॥ नीतौ च तद्युक्तात्॥ बह्वचो मनुष्यनाम्नष्ठज्वा॥ घनिलौ च॥
प्राचामुपादेरडज्वुचौ च॥ ४॥ जातिनाम्नः कन्॥ अजिनां तस्योत्तरपदलोपश्च॥ ठाजादावूर्ध्वं द्वितीयादचः॥ शेवल
सुपरि विशालवरुणार्यमादीनां तृतीयात्॥ अल्पे॥ ह्रस्वे॥ संज्ञायां कन्॥ कुटीशमीशुण्डाभ्यो रः॥ कुत्वा डुपच्॥ कासूगोणी
भ्यां ष्टरच्॥ वत्सोक्षाश्वर्षभेभ्यश्च तनुत्वे॥ किंयत्तदो निर्द्धारणे द्वयोरेकस्य डतरच्॥ वा बहूनां जातिपरिप्रश्ने डतमच्॥ एकाच्च
प्राचाम्॥ अवक्षेपणे कन्॥ इवे प्रतिकृतौ॥ संज्ञायां च॥ लुम्मनुष्ये॥ जीविकार्थे चापण्ये॥ देवपथादिभ्यश्च॥ वस्तेर्ढञ्॥ शि
लाया ढः॥ शाखादिभ्यो यः॥ द्रव्यं च भव्ये॥ कुशाग्राच्छः॥ समासाच्च तद्विषयात्॥ शर्करादिभ्योऽण्॥ अङ्गुल्यादिभ्यष्ठक्॥
एकशालायाष्ठजन्यतरस्याम्॥ कर्कलोहितादीकक्॥ प्रत्नपूर्वविश्वेमात्थाल् छन्दसि॥ पूगाञ्ञ्योऽग्रामणीपूर्वात्॥
व्रातच्फञोरस्त्रियाम्॥ आयुधजीविसंघाञ्ञ्यड्वाहीकेष्वब्राह्मणराजन्यात्॥ वृकाट्टेण्यण्॥ दामन्यादित्रिगर्तषष्ठाच्छः॥
पर्श्वादियौधेयादिभ्योऽणञौ॥ अभिजिद्विदभृच्छालावच्छिखावच्छमीवदूर्णावच्छ्रुमदणो यञ्॥ ञ्यादयस्तद्राजाः॥ प्राग्दि
शो न घतने हि विभाषा ऽस्य च जातिनाम्नो वतोरेकोनविंशतिः॥ पंचमस्याध्यायस्य तृतीयः पादः॥ पादशतस्य संख्यादेर्वी
प्सायां वुन् लोपश्च॥ दण्डव्यवसर्गयोश्च॥ स्थूलादिभ्यः प्रकारवचने क न्॥ अनत्यन्तगतौ क्तात्॥ न सामिवचने॥

अङ्गुलेर्दारुणि॥ द्वित्रिभ्यां षमूर्ध्नः॥ अप्पूरणीप्रमाण्योः॥ अन्तर्बहिर्भ्यां च लोम्नः॥ अञ्नासिकायाः संज्ञायां नसं चास्थूलात्॥
उपसर्गाच्च॥ सुप्रातसुश्वसुदिवशारिकुक्षचतुरश्रैणीपदाजपदप्रोष्ठपदाः॥२॥ नञ्दुःसुभ्यो हलिसक्थ्योरन्यतरस्याम्॥ नि
त्यमसिच् प्रजामेधयोः॥ बहुप्रजाश्छन्दसि॥ धर्मादनिच् केवलात्॥ जंभासुहरिततृणसोमेभ्यः॥ दक्षिणेर्मा लुब्धयोगे॥
इच् कर्मव्यतिहारे॥ द्विदण्ड्यादिभ्यश्च॥ प्रसंभ्यां जानुनोर्ज्ञुः॥ ऊर्ध्वाद्विभाषा॥ ऊधसोऽनङ्॥ धनुषश्च॥ वासंज्ञायाम्॥ जाया
यानिङ्॥ गंधस्येदुत्पूतिसुसुरभिभ्यः॥ अल्पाख्यायाम्॥ उपमानाच्च॥ पादस्य लोपोऽहस्त्यादिभ्यः॥ कुंभपदीषु च॥ संख्यासुपूर्व
॥२६॥ स्य॥७॥ वयसि दन्तस्य दतृ॥ छन्दसि च॥ स्त्रियां संज्ञायां विभाषा श्यावारोकाभ्याम्॥ अग्रान्तशुद्धशुभ्रवृषवरा
हेभ्यश्च॥ ककुदस्यावस्थायां लोपः॥ त्रिककुत्पर्वते॥ उद्विभ्यां काकुदस्य॥ पूर्णाद्विभाषा॥ सुहृद्दुर्हृदौ मित्रामित्रयोः॥ ॥२६॥
26 उरःप्रभृतिभ्यः कप्॥ इनः स्त्रियाम्॥ नद्यृतश्च॥ शेषाद्विभाषा॥ नसंज्ञायाम्॥ ईयसश्च॥ वन्दिते भ्रातुः॥ ऋत
श्छन्दसि॥ नाडीतन्त्र्योः स्वाङ्गे॥ निष्प्रवाणिश्च॥ पादश्चातस्य तत्रैकतवकसपञ्चान्ववस्याप्यो नच्यपत्तिविं
शतिः॥ पंचमस्याध्यायस्य चतुर्थः पादः ॐ समाप्तश्चायमध्यायः पंचमः॥ शुभमस्तु॥ एकाचो द्वे प्रथमस्य॥ अजा
देर्द्वितीयस्य॥ नन्द्राः संयोगादयः॥ पूर्वोऽभ्यासः॥ उभे अभ्यस्तम्॥ जक्षित्यादयः षट्॥ तुजादीनां दीर्घोऽभ्यासस्य॥॥
लिटि धातोरनभ्यासस्य॥ सन्यङोः॥ श्लौ॥ चङि॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

समासान्ताः॥ नपूजनात्॥ किमः क्षेपे॥ नञस्तत्पुरुषात्॥ पथो विभाषा॥ बहुव्रीहौ संख्येये डजबहुगणात्॥ ऋक्पूरब्धूःपथा
मानक्षे॥ अच्प्रत्यन्ववपूर्वात्सामलोम्नः॥ अक्ष्णोऽदर्शनात्॥ अचतुरविचतुरसुचतुरस्त्रीपुंसधेन्वनडुहऋक्सामवा
ङ्मनसाक्षिभ्रुवदारगवोर्वष्ठीवपदष्ठीवनक्तंदिवरात्रिंदिवाहर्दिवसरजसनिःश्रेयसपुरुषायुषद्व्यायुषत्र्यायुषऋ
ग्यजुषजातोक्षमहोक्षवृद्धोक्षोपशुनगोष्ठश्वाः॥ ब्रह्महस्तिभ्यां वर्चसः॥ अवसमन्धेभ्यस्तमसः॥ श्वसो वसीयःश्रे
यसः॥ ५॥ अन्ववतप्ताद्रहसः॥ प्रतेरुरसः सप्तमी स्थात्॥ अनुगवमायामे॥ द्विस्तावा त्रिस्तावा वेदिः॥
उपसर्गादध्वनः॥ तत्पुरुषस्याङ्गुलेः संख्याव्ययादेः॥ अहःसर्वैकदेशसंख्यातपुण्याच्च रात्रेः॥ अह्नोऽह्न एतेभ्यः॥ नसं
ख्यादेः समाहारे॥ उत्तमैकाभ्यां च॥ राजाहःसखिभ्यष्टच्॥ गोरतद्धितलुकि॥ अग्राख्यायामुरसः॥ अनोऽश्मा
यःसरसां जातिसंज्ञयोः॥ ग्रामकौटाभ्यां च तक्ष्णः॥ अतेः शुनः॥ उपमानादप्राणिषु॥ उत्तरमृगपूर्वाच्च सक्थ्नः॥
नावो द्विगोः॥ अर्धाच्च॥ ५॥ खार्याः प्राचाम्॥ द्वित्रिभ्यामञ्जलेः॥ अनसन्तान्नपुंसकाच्छन्दसि॥ ब्रह्मणो जानपदा
ख्यायाम्॥ कुमहद्भ्यामन्यतरस्याम्॥ द्वन्द्वाच्चुदषहान्तात्समाहारे॥ अव्ययीभावे शरत्प्रभृतिभ्यः॥ अनश्च॥ नपुंस
कादन्यतरस्याम्॥ नदीपौर्णमास्याग्रहायणीभ्यः॥ झयः॥ गिरेश्च सेनकस्य॥ बहुव्रीहौ सक्थ्यक्ष्णोः स्वाङ्गात्षच्॥

आमेश्च॥ दीर्घात्॥ पदान्ताद्वा॥ इकोयणचि॥ एचोयवायावः॥ वान्तोयिप्रत्यये॥ धातोस्तन्निमित्तस्यैव॥ क्षय्यजय्यौशक्यार्थे॥
क्रय्यस्तदर्थे॥ ४॥ भय्यप्रवय्ये च छन्दसि॥ एकः पूर्वपरयोः॥ अन्तादिवच्च॥ षत्वतुकोरसिद्धः॥ आद्गुणः॥ वृद्धिरेचि॥ एत्येधत्यू
27 ठ्सु॥ आटश्च॥ उपसर्गादृति धातौ॥ वा सुप्यापिशलेः॥ औतोऽम्शसोः॥ एङिपररूपम्॥ ओमाङोश्च॥ उस्यपदान्तात्॥
ङ्तोगुणे॥ अव्यक्तानुकरणस्यात इतौ॥ नाम्रेडितस्या न्त्यस्यतुवा॥ नित्यमाम्रेडिते डाचि॥ ५॥ अकः सवर्णे दी
ः॥ प्रथमयोः पूर्वसवर्णः॥ तस्माच्छसो नः पुंसि॥ नादिचि॥ दीर्घाज्जसि च॥ वा छन्दसि॥ अमि पूर्वः॥ संप्रसारणाच्च॥ ॥२०॥
॥२९॥ ङः पदान्तादति॥ ङसिङसोश्च॥ ऋत उत्॥ ख्यत्यात्परस्य॥ अतोरोरप्लुतादप्लुते॥ हशि च॥ प्रकृत्यान्तः पादमव्यपरे॥
श्यारवेघारवेअमुरवतायमत्वेत्ववसुपुच॥ यजुष्युरः॥ आपोजुषाणोवृष्णोवर्षिष्ठेऽम्बेऽम्बालेऽम्बिकेपूर्वे॥ अङ्गइत्यादौच॥ अनुदात्ते च
ध्यपरे॥ अवपथासि च॥ सर्वत्र विभाषा गोः॥ अवङ् स्फोटायनस्य॥ ६॥ इन्द्रे च॥ प्लुतप्रगृह्या अचि नित्यम्॥ आङोऽनुनासिक
श्छन्दसि॥ इकोऽसवर्णे शाकल्यस्य ह्रस्वश्च॥ ऋत्यकः॥ अप्लुतवदुपस्थिते॥ ई३ चाक्रवर्मणस्य॥ दिव उत्॥ एत त्तदोः सुलो
पोऽकोरनञ्समासे हलि॥ स्यश्छन्दसि बहुलम्॥ सोऽचि लोपे चेत्पादपूरणम्॥ सुट्कात्पूर्वः॥ संपरिभ्यां करोतौ भूषणे॥
समवाये च॥ उपात्प्रतियत्नवैकृतवाक्याध्या हारेषु॥ किरतौ लवने॥ हिंसायां प्रतेश्च॥ अपाच्चतुष्पाच्छकुनि ०००

।। सा स्वान्मी हृंश्च ।। ष्यङः संप्रसारणम् ।। पुत्रपत्योस्तत्पुरुषे । बन्धुनि बहुव्रीहौ ।। वचिस्वपियजादीनां किति ।। ग्रहिज्याव
यिव्यधिवष्टिविचतिवृश्चतिपृच्छतिभृज्जतीनां ङिति च ।। लिट्यभ्यासस्योभयेषाम् ।। स्वापेश्चङि ।। स्वपिस्यमिव्येञां
यङि ।। न वशः ।। चायः की ।। स्फायः स्फी निष्ठायाम् ।। स्त्यः प्रपूर्वस्य ।। द्रवमूर्तिस्पर्शयोः श्यः ।। प्रतेश्च ।। विभाषाभ्यवपूर्वस्य ।।
शृतं पाके ।। प्यायः पी ।। लिड्यङोश्च ।। विभाषा श्वेः ।। णौ च संश्चङोः ।। ह्वः संप्रसारणम् ।। अभ्यस्तस्य च ।। बहुलं छन्दसि ।।
चायः की ।। अपस्पृधेथामानृचुरानृहुश्चिच्युषेतित्याजश्राताश्रितमा शीराशीर्त्ताः ।। न संप्रसारणे संप्रसारणम्
लिटि वयो यः ।। वश्चास्यान्यतरस्यां किति ।। वेञः ।। २ ।। ल्यपि च ।। ज्यश्च ।। व्यश्च ।। विभाषा परेः ।। आदेच उपदेशेऽशिति ।। न व्यो
लिटि ।। स्फुरतिस्फुलत्योर्घञि ।। क्रीङ्जीनां णौ ।। सिध्यतेरपारलौकिके ।। मीनातिमिनोतिदीङां ल्यपि च ।। विभाषा लीयतेः ।।
खिदेश्छन्दसि ।। अपगुरो णमुलि ।। चिस्फुरोर्णौ ।। प्रजने वीयतेः ।। बिभेतेर्हेतुभये ।। नित्यं स्मयतेः ।। सृजिदृशोर्झल्यम
किति ।। अनुदात्तस्य चर्दुपधस्यान्यतरस्याम् ।। शीर्षंश्छन्दसि । ये च तद्धिते ।। अचि शीर्षः ।। ३ ।। पद्दन्नोमास्हृन्निश
सन्यूषन्दोषन्यकञ्छकन्नुदन्नासञ्छस्प्रभृतिषु ।। धात्वादेः षः सः ।। णो नः ।। लोपो व्योर्वलि ।। वेरपृक्तस्य ।। हल्ङ्या
ब्भ्यो दीर्घात्सुतिस्यपृक्तं हल् ।। एङ्ह्रस्वात्सम्बुद्धेः ।। शेश्छन्दसि बहुलम् ।। ह्रस्वस्य पिति कृति तुक् ।। संहितायाम् ।। छे च ।।

गपत्॥ क्षयो निवासे॥ जयः करणम्॥ वृषादीनां च॥ संज्ञायामुपमानम्॥१०॥ निष्ठा च द्व्यजनात्॥ शुष्कधृष्टौ॥ आशितः कर्ता॥ रिक्ते वि
भाषा॥ जुष्टार्पिते च छन्दसि॥ नित्यं मन्त्रे॥ युष्मदस्मदो ङसि॥ ङयि च यतोऽनावः॥ ईड्वन्दवृशंसदुहां ण्यतः॥ विभाषा वेण्वि
२७ न्धानयोः॥ त्यागरागहासकुहश्वठक्रथानाम्॥ उपोत्तमं रिति॥ चङ्यन्यतरस्याम्॥ मतोः पूर्वमात्सं ज्ञायां स्त्रियाम्॥ अन्तोऽवत्याः॥
ईवत्याः॥ चौ॥ समासस्य॥ एकाचामुचायोऽप्यत्वपद्धन्नोऽभ्य नादिर्दीर्घान्द्रे गोष्पदत्तिकसितन्॥ चरितं निष्ठा चैकोनविंशतिः॥
षष्ठस्याध्यायस्य प्रथमः पादः॥ ❀ बहुव्रीहौ प्रकृत्या पूर्वपदम्॥ तत्पुरुषे तुल्यार्थतृतीयासप्तम्युपमानाव्ययद्वितीयाकृत्याः॥
॥२९॥ वर्णो वर्णेष्वनेते॥ गाधलवणयोः प्रमाणे॥ दायाद्यं दायादे॥ प्रतिबन्धि चिरकृच्छ्रयोः॥ पदेऽपदेशे॥ निवाते वातत्राणे॥ ॥२॥
शारदेऽनार्तवे॥ अध्वर्युकषाययोर्जातौ॥ सदृशप्रतिरूपयोः सादृश्ये॥ द्विगौ प्रमाणे॥ गन्तव्यपण्यं वाणिजे॥ मात्रोपज्ञोपक्रम
च्छाये नपुंसके॥ सुखप्रिययोर्हिते॥ प्रीतौ च॥ स्वं स्वामिनि॥ पत्यावैश्वर्ये॥ न भूवाक्चिद्दिधिषु॥ वा भुवनम्॥ ॥ आशंका
बाधनेदीयस्सु संभावने॥ पूर्वे भूतपूर्वे॥ सविधसनीडसमर्यादसवेशसदेशेषु सामीप्ये॥ विस्पष्टादीनि गुणवचनेषु॥ श्र
ज्यावमकन्पापवत्सु भावे कर्मधारये॥ कुमारश्च॥ आदिः प्रत्येनसि॥ पूगेष्वन्यतरस्याम्॥ इगन्तकालकपालभ
गालशरावेषु द्विगौ॥ बह्वन्यतरस्याम्॥ दिष्टिवितस्त्योश्च॥ सप्तमी सिद्धशुष्कपक्वबन्धेष्वकालात्॥ परिप्रत्युपापा

ष्कायेरवने॥ कुस्तुम्बुरूणि जातिः॥ अपरस्पराः क्रियासातत्ये॥ म१॥ गोष्पदं सेवितासेवितप्रमाणेषु॥ आस्पदं प्रतिष्ठायाम्॥ आश्च
र्यमनित्ये॥ वर्चस्केऽवस्करः॥ अपस्करो रथाङ्गम्॥ विष्किरः शकुनिर्विकिरो वा॥ ह्रस्वाच्चन्द्रोत्तरपदे मन्त्रे॥ प्रतिष्कशश्च क
शेः॥ प्रस्कण्वहरिश्चन्द्रावृषी॥ मस्करमस्करिणौ वेणुपरिव्राजकयोः॥ कास्तीराजस्तुन्दे नगरे॥ कारस्करो वृक्षः॥ पारस्कर
प्रभृतीनि च संज्ञायाम्॥ अनुदात्तं पदमेकवर्जम्॥ कर्षात्वतो घञोंत उदात्तः॥ उञ्छादीनां च॥ अनुदात्तस्य च यत्रोदात्तलो
पः॥ धातोः॥ चितः॥ तद्धितस्य॥ कितः॥ तिसृभ्यो जसः॥ चतुरः शसि॥ सावेकाचस्तृतीयादिर्विभक्तिः॥ अन्तोदात्तादुत्तरप
दादन्यतरस्याम्॥ नित्यसमासे॥ अञ्चेश्छन्दस्यसर्वनामस्थानम्॥ ऊडिदंपदाद्यप्पुम्रैद्युभ्यः॥ अष्टनो दीर्घात्॥ शतुरनुमो नद्यजादी॥
उदात्तयणो हल्पूर्वात्॥ नोङ्धात्वोः॥ ह्रस्वनुड्भ्यां मतुप्॥ नामन्यतरस्याम्॥ ङ्याश्छन्दसि बहुलम्॥ षट्त्रिचतुर्भ्यो हलादिः॥ झ
ल्युपोत्तमम्॥ विभाषा भाषायाम्॥ नगोश्वन्साववर्णराडङ्क्रुङ्कृद्भ्यः॥ दिवो झल्॥ नृ चान्यतरस्याम्॥ तित्स्वरितम्॥ तास्यनु
दात्तेन्ङिददुपदेशाल्लसार्वधातुकमनुदात्तमह्न्विङोः॥ आदिः सिचोऽन्यतरस्याम्॥ स्वपादिहिंसामच्यनिटि॥ अभ्यस्ता
नामादिः॥ अनुदात्ते च॥ सर्वस्य सुपि॥ भीह्रीभृहुमदजनधनदरिद्राजागरां प्रत्ययात्पूर्वं पिति॥ लिति॥ आदिर्णमुल्यन्यतरस्याम्॥
अचः कर्तृयकि॥ थलि च सेटीडन्तो वा॥ ञ्नित्यादि र्नित्यम्॥ आमन्त्रितस्य च॥ पथिमथोः सर्वनामस्थाने॥ अन्तश्च तवै

मे च ॥ सम्भूताधिकसंजीवमद्राश्मकज्जलम् ॥ अन्तः ॥ सर्वं गुणकार्त्स्न्ये ॥ संज्ञायां गिरिनिकाययोः ॥ कुमार्यां वयसि ॥ उदके केवले ॥
द्विगौ क्रतौ ॥ सभायां नपुंसके ॥ पुरे प्राचाम् ॥ अरिष्टगौडपूर्वे च ॥ ५ ॥ न हास्तिनफलकमार्देयाः ॥ कुसूलकूपकुम्भशालं बि
२४ ले ॥ दिक्शब्दा ग्रामजनपदाख्यानचानराटेषु ॥ आचार्योपसर्जनश्चान्तेवासिनि ॥ उत्तरपदवृद्धौ सर्वं च ॥ बहु
व्रीहौ विश्वं संज्ञायाम् ॥ उदराश्वेषुषु ॥ क्षेपे ॥ नदी बन्धुनि ॥ निष्ठोपसर्गपूर्वमन्यतरस्याम् ॥ उत्तरपदादिः ॥ कर्णो
ऊ० ६ वर्णलक्षणात् ॥ संज्ञौपम्ययोश्च ॥ कण्ठपृष्ठग्रीवाजङ्घं च ॥ शृङ्गमवस्थायां च ॥ नञो जरमरमित्रमृताः ॥ सोर्मनसी
॥२६॥ अलोमोषसी ॥ क्रत्वादयश्च ॥ आद्युदात्तं द्व्यच्छन्दसि ॥ वीरवीर्यौ च ॥ ६ ॥ कूलतीरतूलमूलशालाक्षसममव्ययीभावे ॥ ॥२८॥
कंसमन्थशूर्पपाय्यकाण्डं द्विगौ ॥ तत्पुरुषे शालायां नपुंसके ॥ कन्था च ॥ आदिश्चिहणादीनाम् ॥ चेलखेटकटुकका
ण्डं गर्हायाम् ॥ चीरमुपमानम् ॥ पललसूपशाकं मिश्रे ॥ कूलसूदस्थलकर्षाः संज्ञायाम् ॥ अकर्मधारये राज्यम् ॥ व
र्ग्यादयश्च ॥ पुत्रः पुम्भ्यः ॥ नाचार्यराजर्त्विक्संयुक्तज्ञात्याख्येभ्यः ॥ चूर्णादीन्यप्राणिषष्ठ्याः ॥ षट् च काण्डादीनि ॥ कु
ण्डं वनम् ॥ प्रकृत्या भगालम् ॥ शितेर्नित्याबह्वज्बहुव्रीहावभसत् ॥ गतिकारकोपपदात्कृत् ॥ उभे वनस्पत्यादिषु यु

थट्र्मिमानाहोरात्रवयवेषु॥ राजन्यबहुवचनद्वन्द्वेऽन्धकवृष्णिषु॥ संख्या॥ आचार्योपसर्जनश्चान्तेवासी॥ कार्तकौजपादयश्च॥
महान्व्रीह्यपराह्णगृष्टीष्वासजाबालभारभारतहैलिहिलरौरवप्रवृद्धेषु॥ क्षुल्लकश्च वैश्वदेवे॥ उष्ट्रः सादिवाम्योः॥ गौः
सादसादिसारथिषु॥ कुरुगार्हपतरिक्तगुर्वसूतजरत्यश्लीलदृढरूपापारेवडवातैतिलकद्रूः पण्यकंबलो दासीभाराणां च॥
चतुर्थी तदर्थे॥ अर्थे क्ते च॥ कर्मधारयेऽनिष्ठा॥ अहीने द्वितीया॥ तृतीया कर्मणि॥ गतिरनन्तरः॥ तादौ च निति कृत्यतौ॥ तवै चा
न्तश्च युगपत्॥ अनिगन्तोऽञ्चतौ वप्रत्यये॥ न्यधी च॥ ईषदन्यतरस्याम्॥ हिरण्यपरिमाणं धने॥ प्रथमोऽचिरोपसम्पत्तौ॥
कतरकतमौ कर्मधारये॥ आर्यो ब्राह्मणकुमारयोः॥ राजा च॥ षष्ठी प्रत्येनसि॥ ३॥ क्तेन नित्यार्थे॥ ग्रामः शिल्पिनि॥
राजा च॥ प्रशंसायाम्॥ १॥ आदिरुदात्तः॥ सप्तमीहारिणौ हरिणे॥ युक्ते च॥ विभाषाध्यक्षे॥ पापं च शिल्पिनि॥ गोत्रान्ते
वासिमाणवब्राह्मणेषु क्षेपे॥ अङ्गानि मैरेये॥ भक्ताख्यास्तदर्थेषु॥ गोबिडालसिंहसैन्धवेषूपमाने॥ अके जीविकार्थे॥
प्राचां क्रीडायाम्॥ अणिनि युक्ते॥ शिल्पिनि चाकृञः॥ संज्ञायां च॥ गोतन्तियवं पाले॥ णिनि॥ उपमानं शब्दार्थप्रकृतावेव॥
॥६॥ युक्तारोह्यादयश्च॥ दीर्घकाशतुषभ्राष्ट्रवटं जे॥ अन्त्यात्पूर्वं बह्वचः॥ ग्रामेऽनिवसन्तः॥ घोषादिषु च॥ छात्र्यादयः
शालायाम्॥ प्रस्थेऽवृद्धमकर्क्यादीनाम्॥ मालादीनाम्॥ मालादीनां च॥ अमहन्नवं नगरेऽनुदीचाम्॥ अर्मे चावर्णं द्व्यच्॥

गौरादयः ॥ सोरवक्षेपणे ॥ विभाषोत्पुच्छे ॥ द्वित्रिभ्यां पादन्मूर्धसु वहुव्रीहौ ॥ सक्थं चाक्रान्तात् ॥ परादिश्छन्दसि वहुलम् ॥
वहुव्रीहावाधंकागोः सारतेनित्यायेक्तानहजिन कृजतोरदेवता विभाषाननितिअेकोनविंशतिः ॥ ६ ॥ षष्ठस्य द्विती
यः पादः ॥ अलुगुत्तरपदे ॥ पंचम्याः स्तोकादिभ्यः ॥ ओजःसहोम्भस्तमस्तृतीयायाः ॥ मनसः संज्ञायाम् ॥ आज्ञायिनि च ॥ आ
त्मनश्च ॥ वैयाकरणाख्यायां चतुर्थ्याः ॥ परस्य च ॥ हलदन्तात्सप्तम्याः संज्ञायाम् ॥ कारनाम्नि च प्राचां हलादौ ॥ मध्या
॥१०॥ द्गुरौ ॥ अमूर्धमस्तकात्स्वांगादकामे ॥ वन्धे च ॥ विभाषा तत्पुरुषे कृति वहुलम् ॥ प्रावृट्कालशरद्दिवां जे ॥ विभाषा व
र्षक्षरशरवरात् ॥ घकालतनेषु कालनाम्नः ॥ शयवासवासिष्वकालात् ॥ नेन्सिद्धवध्नातिषु च ॥ स्थे च भाषा ॥३०॥
याम् ॥ षष्ठ्या आक्रोशे ॥ पुत्रेऽन्यतरस्याम् ॥ ऋतो विद्यायोनिसंवन्धेभ्यः ॥ विभाषा स्वसृपत्योः ॥ आनङ् ऋतो द्वन्द्वे ॥
देवताद्वन्द्वे च ॥ ईदग्नेः सोमवरुणयोः ॥ इद्वृद्धौ ॥ दिवो द्यावा ॥ दिवसश्च पृथिव्याम् ॥ उषासोषसः ॥ मातरपितरावुदीचाम् ॥
पितरामातरा च च्छन्दसि ॥ स्त्रियाः पुंवद्भाषितपुंस्कादनूङ् समानाधिकरणे स्त्रियामपूरणीप्रियादिषु ॥ तसिलादिष्वाकृत्वसुचः ॥
क्यङ्मानिनोश्च ॥ न कोपधायाः ॥ संज्ञापूरण्योश्च ॥ वृद्धिनिमित्तस्य च तद्धितस्यारक्तविकारे ॥ स्वांगाच्चेतः ॥ २ ॥ जातेश्च ॥
पुंवत्कर्मधारयजातीयदेशीयेषु ॥ घरूपकल्पचेलड्ब्रुवगोत्रमतहतेषु ङ्योऽनेकाचो ह्रस्वः ॥ नद्याः शेषस्यान्यतरस्याम् ॥

नो
गपत्॥७॥ देवताद्वन्द्वे च॥ नोत्तरपदेऽनुदात्तादावपृथिवीरुद्रपूषमन्थिषु॥ अन्तः॥ थाथघञ्क्ताजबित्रकाणाम्॥ सूपमानात्क्तः
संज्ञायामनाचितादीनाम्॥ प्रवृद्धादीनां च॥ कारकाद्दत्तश्रुतयोरेवाशिषि॥ इत्थंभूतेन कृतमिति च॥ अनो भावकर्मवच
नः॥ मन्क्तिन्व्याख्यानशय्या॥ मनःसनःस्थानयाजकादिक्रीताः॥ सप्तम्याः पुण्यम्॥ ऊनार्थकलहं तृतीयायाः॥ मिश्रं चा पा३
नुपसर्गमसंधौ॥ नञो गुणप्रतिषेधे संपाद्यर्हहितालमर्थास्तद्धिताः॥ ययतोश्चातदर्थे॥ अच्कावशक्तौ॥ आक्रोशे च॥
संज्ञायां॥ कृत्योकेष्णुच्चार्वादयश्च॥ ८॥ विभाषा तृन्नन्नतीक्ष्णशुचिषु॥ बहुव्रीहाविदमेतत्तद्भ्यः॥ प्रथमपूरणयोः क्रि
यागणने॥ संख्यायाः स्तनः॥ विभाषा छन्दसि॥ संज्ञायां मित्राजिनयोः॥ व्यवायिनोऽन्तरं॥ मुखं स्वाङ्गम्॥ नाव्ययदिक्शब्द
गोमहत्स्थूलमुष्टिपृथुवत्सेभ्यः॥ निष्ठोपमानादन्यतरस्याम्॥ जातिकालसुखादिभ्योऽनाच्छादनात्क्तोऽकृतमितप्रति
पन्नाः॥ वा जाते॥ नञ्सुभ्याम्॥ कपि पूर्वम्॥ ह्रस्वान्तेऽन्त्यात्पूर्वम्॥ बहोर्नञ्वदुत्तरपदभूम्नि॥ न गुणादयोऽवयवाः॥
उपसर्गात्स्वाङ्गं ध्रुवमपर्शु॥ वनं समासे॥ अन्तः॥ अन्तश्च॥ ८॥ न निविभ्याम्॥ परेरभितोभावि मण्डलम्॥ प्रादस्वाङ्गं
संज्ञायाम्॥ निरुदकादीनि च॥ अभेर्मुखम्॥ अपाच्च॥ स्फिगपूतवीणाञ्जोऽध्वकुक्षिसीरनामनाम च॥ अधेरुपरिस्थम्॥
अनोरप्रधानकनीयसी॥ पुरुष श्चान्वादिष्टः॥ अतेरकृत्पदे॥ नेरनिधाने॥ प्रतेरंश्वादयस्तत्पुरुषे॥ उपाद्द्व्यजिन
नपृ

अ१

तृणे च जातौ॥ कापथ्यक्षयोः॥ ईषदर्थे॥ विभाषा पुरुषे॥ कवं चोष्णे॥ पथि च छन्दसि॥ पृषोदरादीनि यथोपदिष्टम्॥ संख्याविसा
यपूर्वस्याह्नस्याहन्नन्यतरस्यां ङौ॥ ढ्रलोपे पूर्वस्य दीर्घोऽणः॥ सहिवहोरोदवर्णस्य॥ साढ्यै साढ्वा साढेति निगमे॥ संहितायाम्॥
कर्णे लक्षणस्याविष्टाष्टपंचमणिभिन्नछिन्नछिद्रस्रुवस्वस्तिकस्य॥ नहिवृतिवृषिव्यधिरुचिसहितनिषु क्वौ॥ वनगिर्योः
संज्ञायां कोटरकिंशुलुकादीनाम्॥ वले॥ मतौ बह्वचोऽनजिरादीनाम्॥ शरादीनां च॥२॥ इको वहेऽपीलोः॥ उपसर्गस्य घञ्यम
नुष्ये बहुलम्॥ इकः काशे॥ दस्ति॥ अष्टनः संज्ञायाम्॥ छन्दसि च॥ चितेः॥ विश्वस्य वसुराटोः॥ नरे संज्ञायाम्॥ मित्रे
॥३१॥ चर्षौ॥ मंत्रे सोमाश्वेन्द्रियविश्वदेव्यस्य मतौ॥ ओषधेश्च विभक्तावप्रथमायाम्॥ ऋचि तुनुघमक्षुतङ्कुत्रोरुष्याणाम्॥३१॥
इकः सुञि॥ द्व्यचोऽतस्तिङः॥ निपातस्य च॥ अन्येषामपि दृश्यते॥ चौ॥ संप्रसारणस्य॥ अलुक् षष्ठ्या जाते रिफोऽप्यभावे
कोः कद्दिको वहे एकोनविंशतिः॥ ❀ षष्ठस्याध्यायस्य तृतीयः पादः॥ ❀ अंगस्य॥ हलः॥ नामि॥ न तिसृचतसृ॥
छन्दस्युभयथा तृ च॥ नोपधायाः॥ सर्वनामस्थाने चासंबुद्धौ॥ वा षपूर्वस्य निगमे॥ सान्तमहतः संयोगस्य॥ अप्तृन्
तृच्स्वसृनप्तृनेष्टृत्वष्टृक्षत्तृहोतृपोतृप्रशास्तॄणां च॥ इन्हन्पूषार्यम्णां शौ॥ सौ च॥ अत्वसन्तस्य चाधातोः॥ अनुना
सिकस्य क्विझलोः॥ क्ङिति॥ अज्झनगमां सनि॥ तनोतेर्विभाषा॥ क्रमश्च क्त्वि॥ च्छ्वोः शूडनु नासिके च॥
ज्वरत्वरश्रिव्यविमवामुपधायाश्च॥१॥ राल्लोपः॥ असिद्धवदत्राभात्॥ श्नान्नलोपः॥ अनिदितां हल उपधायाः क्ङिति॥

उगितश्च॥ आन्महतः समानाधिकरणजातीययोः॥ अष्टनः संख्यायामबहुव्रीह्यशीत्योः॥ त्रेस्त्रयः॥ विभाषा चत्वारिंशत्प्रभृतौ सर्वे
षाम्॥ हृदयस्य हृल्लेखयदण्लासेषु॥ वा शोकष्यञ्रोगेषु॥ पादस्य पदाज्यातिगोपहतेषु॥ पद्यत्यतदर्थे॥ हिमकाषिहति
षु च॥ ऋचः शे॥ वा घोषमिश्रशब्देषु॥ उदकस्योदः संज्ञायाम्॥ पेषंवासवाहनधिषु च॥ एकहलादौ पूरयितव्येऽन्यतरस्याम्॥
मन्थौदनसक्तुबिन्दुवज्रभारहारवीवधगाहेषु च॥ ३॥ इको ह्रस्वोऽङ्यो गालवस्य॥ एक तद्धिते च॥ ङ्यापोः संज्ञाछन्दसोर्बहुल
म्॥ त्वे च॥ इष्टकेषीकामालानां चिततूलभारिषु॥ खित्यनव्ययस्य॥ अरुर्द्विषदजन्तस्य मुम्॥ इच एकाचोऽम्प्रत्ययवच्च॥ वाचंय
मपुरंदरौ च॥ कारे सत्यागदस्य मुम्॥ श्येनतिलस्य पाते ञे॥ रात्रेः कृति विभाषा॥ नलोपो नञः॥ तस्मान्नुडचि॥ नभ्राण्नपान्नवे
दानासत्यानमुचिनकुलनखनपुंसकनक्षत्रनक्रनाकेषु प्रकृत्या॥ एकादिश्चैकस्य चादुक्॥ नगोऽप्राणिष्वन्यतर
स्याम्॥ सहस्य सः संज्ञायाम्॥ ग्रन्थान्ताधिके च॥ द्वितीये चानुपाख्ये॥ ४॥ अव्ययीभावे चाकाले॥ वोपसर्जनस्य॥ प्रकृ
त्याशिषि॥ समानस्य छन्दस्यमूर्धप्रभृत्युदर्केषु॥ ज्योतिर्जनपदरात्रिनाभिनामगोत्ररूपस्थानवर्णवयोवचनबन्धुषु॥
चरणे ब्रह्मचारिणि॥ तीर्थे ये॥ विभाषोदरे॥ दृग्दृशवतुषु॥ इदंकिमोरीश्की॥ आ सर्वनाम्नः॥ विष्वग्देवयोश्च टेरद्र्यञ्चताव
प्रत्यये॥ समः समि॥ तिरसस्तिर्यलोपे॥ सहस्य सध्रिः॥ सधमादस्थयोश्छन्दसि॥ द्व्यन्तरुपसर्गेभ्योऽप ईत्॥ ऊदनोर्देशे॥
अषष्ठ्यतृतीयास्थस्यान्यस्य दुगाशीराशास्थास्थितोत्सुककारकरागच्छेषु॥ अर्थे विभाषा॥ कोः कत्तत्पुरुषेऽचि॥ रथवदयोश्च॥

मितां ह्रस्वः॥ चिण्णमुलोर्दीर्घोऽन्यतरस्याम्॥ खचि ह्रस्वः॥ ह्लादो निष्ठायाम्॥ छादेर्घेऽद्व्युपसर्गस्य॥ इस्मन्त्र ...या प॥ आ गमहन
जनखनघसां लोपः क्ङित्यनङि॥ तनिपत्योश्छन्दसि॥ घसिभसोर्हलि च॥ हुझल्भ्यो हेर्धिः॥ श्रुशृणुपॄकृवृभ्यश्छ
न्दसि॥ अङितश्च॥ चिणो लुक्॥ अतो हेः॥ उतश्च प्रत्ययादसंयोगपूर्वात्॥ लोपश्चास्यान्यतरस्यां म्वोः॥ नित्यं करोतेः॥
ये च॥ अत उत्सार्वधातुके॥ श्नसोरल्लोपः॥ श्नाभ्यस्तयोरातः॥ ई हल्यघोः॥ इद्दरिद्रस्य॥ भियोऽन्यतरस्याम्॥ जहाते
श्च॥ आ च हौ॥ लोपो यि॥ घ्वसोरेद्धावभ्यासलोपश्च॥ अत एकहल्मध्येऽनादेशादेर्लिटि॥ ६॥ थलि च सेटि॥ तॄफ
॥अ॥ ॥७२॥ लभजत्रपश्च॥ राधो हिंसायाम्॥ वा जॄभ्रमुत्रसाम्॥ फणां च सप्तानाम्॥ न शसददवादिगुणानाम्॥ अर्वणस्त्रसावनञः॥
मघवा बहुलम्॥ भस्य॥ पादः पत्॥ वसोः संप्रसारणम्॥ वाह ऊठ्॥ श्वयुवमघोनामतद्धिते॥ अल्लोपोऽनः॥ षपूर्वहनधृतरा
ज्ञामणि॥ विभाषा ङिश्योः॥ न संयोगाद्वमन्तात्॥ अचः॥ उदीत्॥ आतो धातोः॥ ७॥ मन्त्रेष्वाङ्यादेरात्मनः॥ ति विंशते
र्डिति॥ टेः॥ नस्तद्धिते॥ अह्नष्टखोरेव॥ ओर्गुणः॥ ढे लोपोऽकद्र्वाः॥ यस्येति च॥ सूर्यतिष्यागस्त्यमत्स्यानां य उपधायाः॥
हलस्तद्धितस्य॥ आपत्यस्य च तद्धितेऽनाति॥ क्यच्व्योश्च॥ बिल्वकादिभ्यश्छस्य लुक्॥ तुरिष्ठेमेयस्सु॥ टेः॥ स्थूलदूरयुव
ह्रस्वक्षिप्रक्षुद्राणां यणादिपरं पूर्वस्य च गुणः॥

दंशसंजस्वंजां शपि ।। रंजेश्च ।। घञि च भावकरणयोः ।। स्यदो जवे ।। अवोदैधौद्मप्रश्रथहिमश्रथाः ।। नांचेः पूजायाम् ।। क्त्वि स्कन्द
स्यंदोः ।। जांतनशां विभाषा ।। भंजेश्च चिणि ।। शास इदङ्हलोः ।। शा हौ ।। हन्तेर्जः ।। अनुदात्तोपदेशवनतितनोत्यादीनामनुना
सिकलोपो झलि क्ङिति ।। वा ल्यपि ।। न क्तिचि दीर्घश्च ।। गमः क्वौ ।। २ ।। विड्वनोरनुनासिकस्यात् ।। जनसनखनां सञ्झलोः ।।
ये विभाषा ।। तनोतेर्यकि ।। सनः क्तिचि लोपश्चास्यान्यतरस्याम् ।। आर्द्धधातुके ।। भ्रस्जो रोपधयोरमन्यतरस्याम् ।।
।। अतो लोपः ।। यस्य हलः ।। क्यस्य विभाषा ।। णेरनिटि ।। निष्ठायां सेटि ।। जनिता मंत्रे शमिता यज्ञे ।। अयामन्ताल्वाय्ये
त्न्विष्णुषु ।। ल्यपि लघुपूर्वात् ।। विभाषापः ।। युप्लुवोर्दीर्घश्छन्दसि ।। क्षियः ।। निष्ठायामण्यदर्थे ।। ३ ।। वाक्रोशदैन्ययोः ।। स्यसि
च्सीयुट्तासिषु भावकर्मणोरुपदेशेऽज्झनग्रहदृशां वा चिण्वदिट् च ।। दीङो युडचि क्ङिति ।। आतो लोप इटि च ।। ईद्यति ।। घुमास्थागा
पाजहातिसां हलि ।। एर्लिङि ।। वान्यस्य संयोगादेः ।। न ल्यपि ।। मयतेरिदन्यतरस्याम् ।। लुङ्लङ्लृङ्क्ष्वडुदात्तः ।। आडजा
दीनाम् ।। छन्दस्यपि दृश्यते ।। न माङ्योगे ।। बहुलं छन्दस्यमाङ्योगेपि ।। इरयो रे ।। अचि श्नुधातुभ्रुवां य्वोरियङुवङौ ।। अ
भ्यासस्यासवर्णे ।। स्त्रियाः ।। वाम्शसोः ।। ४ ।। इणो यण् ।। एरनेकाचोऽसंयोगपूर्वस्य ।। ओः सुपि ।। वर्षाभ्वश्च ।। न भू
सुधियोः ।। छन्दस्युभयथा ।। हुश्नुवोः सार्वधातुके ।। भुवो वुक् लुङ्लिटोः ।। ऊदुपधाया गोहः ।। दोषो णौ ।। वा

लोपस्त आत्मनेपदेषु ॥ ध्वमो ध्वात् ॥ यजध्वैनमिति च ॥ तस्य तात् ॥ तप्तनप्तनथनाश्च ॥ इदन्तो मसि ॥ क्त्वो यक् ॥ इष्ट्वीनमिति च ॥ स्नात्व्यादयश्च ॥ आ
ज्जसेरसुक् ॥ अश्वक्षीरवृषलवणानामात्मप्रीतौ क्यचि ॥ आमि सर्वनाम्नः सुट् ॥ त्रेस्त्रयः ॥ ह्रस्वनद्यापो नुट् ॥ षट्चतुर्भ्यश्च ॥ श्रीग्रामण्यो
श्छन्दसि ॥ गोः पादान्ते ॥ इदितो नुम् धातोः ॥ शे मुचादीनाम् ॥ मस्जिनशोर्झलि ॥ ३ ॥ रधि जभोरचि ॥ नेट्यलिटि रधेः ॥ रभेरशब्लि
टोः ॥ लभेश्च ॥ आङो यि ॥ उपात्प्रशंसायाम् ॥ उपसर्गात्खल्घञोः ॥ न सुदुर्भ्यां केवलाभ्याम् ॥ विभाषा चिण्णमुलोः ॥ उगिदचां सर्वना
मस्थानेऽधातोः ॥ युजेरसमासे ॥ नपुंसकस्य झलचः ॥ इकोऽचि विभक्तौ ॥ तृतीयादिषु भाषितपुंस्कं पुंवद्गालवस्य ॥ अस्थिदधिसक्थ्यक्ष्णा
मनङुदात्तः ॥ छन्दस्यपि दृश्यते ॥ ई च द्विवचने ॥ नाभ्यस्ताच्छतुः ॥ वा नपुंसकस्य ॥ आच्छीनद्योर्नुम् ॥ ४ ॥ शप्श्यनोर्नित्यम् ॥
॥ ३३ ॥ सावनडुहः ॥ दृक्स्ववःस्वतवसां छन्दसि ॥ दिव औत् ॥ पथिमथ्यृभुक्षामात् ॥ इतोऽत्सर्वनामस्थाने ॥ थो न्थः ॥ भस्य टेर्लोपः ॥ पुंसोऽसु ॥ ३३ ॥
ङ् ॥ गोतो णित् ॥ णलुत्तमो वा ॥ सख्युरसम्बुद्धौ ॥ अनङ् सौ ॥ ऋदुशनस्पुरुदंसोऽनेहसां च ॥ तृज्वत्क्रोष्टुः ॥ स्त्रियां च ॥ विभाषा
तृतीयादिष्वचि ॥ चतुरनडुहोरामुदात्तः ॥ अम् सम्बुद्धौ ॥ ऋत इद्धातोः ॥ उपधायाश्च ॥ उदोष्ठ्यपूर्वस्य ॥ बहुलं छन्दसि ॥ पुवोरछा
भ्यो लोपस्तरधिशापृक्ष्मनोरुपधायास्त्रीणि ॥ ः इति सप्तमस्य प्रथमः पादः ॥ ः सिचि वृद्धिः परस्मैपदेषु ॥ अतो ल्रान्त
स्य ॥ वदव्रजहलन्तस्याचः ॥ नेटि ॥ ह्म्यन्तक्षणश्वसजागृणिश्व्येदिताम् ॥ ऊर्णोतेर्विभाषा ॥ अतो हलादेर्लघोः ॥ नेड्वशि कृति ॥
तितुत्रतथसिसुसरकसेषु च ॥ एकाच उपदेशेऽनुदात्तात् ॥ श्र्युकः किति ॥ सनि ग्रहगुहोश्च ॥ कृसृभृवृस्तु श्रुवो लिटि ॥ श्वीदितो नि

प्रियस्थिरस्फिरोरुबहुलगुरुवृद्धतृप्रदीर्घवृन्दारकाणां प्रस्थस्फवर्बंहिगर्वर्षित्रब्द्राघिवृन्दाः ॥ बहोर्लोपो भू च बहोः ॥ इष्ठस्य यि-
ट् च ॥ ज्यादादीयसः ॥ र ॥ र ऋतो हलादेर्लघोः ॥ विभाषर्जोश्छन्दसि ॥ प्रकृत्यैकाच् ॥ इनण्यनपत्ये ॥ गाथिविदथिकेशिगणिपणिनश्च ॥
संयोगादिश्च ॥ अन् ॥ ये चाभावकर्मणोः ॥ आत्माध्वानौ खे ॥ न मपूर्वोऽपत्येऽवर्मणः ॥ ब्राह्मोऽजातौ ॥ कार्मस्ताच्छील्ये ॥ औक्षमनपत्ये ॥ दा-
ण्डिनायनहास्तिनायनाथर्वणिकजैह्माशिनेयवाशिनायनिभ्रौणहत्यधैवत्यसारवैक्ष्वाकमैत्रेयहिरण्मयानि ॥ ऋत्व्यवास्त्व्य-
वास्त्वमाध्वीहिरण्ययानि छन्दसि ॥ अगस्पराऽऽपो विद्वनो थीकोश गोहु पेसूयसि च मंत्रे ऽस्मात्तः पंचदश ॥ ॐ ॥ षष्ठस्याध्यायस्य
चतुर्थः पादः ॥ षष्ठोऽध्यायः समाप्तः ॥ ॐ ॥ युवोरनाकौ ॥ आयनेयीनीयियः फढखछघां प्रत्ययादीनाम् ॥ झोऽन्तः ॥ अदभ्यस्तात् ॥
आत्मनेपदेष्वनतः ॥ शीङो रुट् ॥ वेत्तेर्विभाषा ॥ बहुलं छन्दसि ॥ अतो भिस ऐस् ॥ बहुलं छन्दसि ॥ नेदमदसोरकोः ॥ टाङसिङसा-
मिनात्स्याः ॥ ङेर्यः ॥ सर्वनाम्नः स्मै ॥ ङसिङ्योः स्मात्स्मिनौ ॥ पूर्वादिभ्यो वा ॥ जसः शी ॥ औङ आपः ॥ नपुंसकाच्च ॥ जश्शसोः
शिः ॥ अष्टाभ्य औश् ॥ षड्भ्यो लुक् ॥ स्वमोर्नपुंसकात् ॥ अतोऽम् ॥ अद्ड्डतरादिभ्यः पञ्चभ्यः ॥ नेतराच्छन्दसि ॥ युष्मदस्मद्-
भ्यां ङसोऽश् ॥ ङेप्रथमयोरम् ॥ शसो न ॥ भ्यसो भ्यम् ॥ पञ्चम्या अत् ॥ एकवचनस्य च ॥ साम आकम् ॥ आत औ णलः ॥ तुह्योस्ता-
तङ्ङाशिष्यन्यतरस्याम् ॥ विदेः शतुर्वसुः ॥ समासेऽनञ्पूर्वे क्त्वो ल्यप् ॥ क्त्वापि छन्दसि ॥ सुपां सुलुक्पूर्वसवर्णाऽऽच्छेयाडाड्यायाजालः ॥ अमो मश् ॥ २ ॥

त्वतः॥ ऋतो भारद्वाजस्य॥ बभूथाततन्थजगृभ्मववर्थेति निगमे॥ विभाषा सृजिदृशोः॥ इडत्यर्तिव्ययतीनाम्॥ वस्वेकाजा-
द्घसाम्॥ विभाषा गमहनविदविशाम्॥ सनिंससनिवांसम्॥ ऋद्धनोः स्ये॥ अञ्जेः सिचि॥ स्तुसुधूञ्भ्यः परस्मैपदेषु॥ यम-
रमनमातां सक् च॥ स्मिपूङ्रञ्ज्वशां सनि॥ किरश्च पंचभ्यः॥ रुदादिभ्यः सार्वधातुके॥ ईशः से॥ ईडजनोर्ध्वे च॥ लिङः सलो-
पोऽनन्त्यस्य॥ अतो येयः॥ ४॥ आतो ङितः॥ आने मुक्॥ ईदासः॥ अष्टन आ विभक्तौ॥ रायो हलि॥ युष्मदस्मदोरनादेशे॥
द्वितीयायां च॥ प्रथमायाश्च द्विवचने भाषायाम्॥ योऽचि॥ शेषे लोपः॥ मपर्यन्तस्य॥ युवावौ द्विवचने॥ यूयवयौ जसि॥
त्वाहौ सौ॥ तुभ्यमह्यौ ङयि॥ तवममौ ङसि॥ त्वमावेकवचने॥ प्रत्ययोत्तरपदयोश्च॥ त्रिचतुरोः स्त्रियां तिसृचतसृ॥ अचि र
॥३४॥ ऋतः॥ ५॥ जराया जरसन्यतरस्याम्॥ त्यदादीनामः॥ किमः कः॥ कुतिहोः॥ क्वाति॥ तदोः सः सावनन्त्ययोः॥ अदस औ ॥३४॥
सुलोपश्च॥ इदमो मः॥ दश्च॥ यः सौ॥ इदोऽय् पुंसि॥ अनाप्यकः॥ हलि लोपः॥ मृजेर्वृद्धिः॥ अचो ञ्णिति॥ अत उ-
पधायाः॥ तद्धितेष्वचामादेः॥ किति च॥ सिद्धिप्रभाविदितनि अचवत्ता त्वदातो जराया अष्टा१८॥ सप्तमस्याध्या-
यस्य द्वितीयः पादः॥ ❀ देविकाशिंशपादित्यवाड्दीर्घसत्रश्रेयसामात्॥ केकयमित्रयुप्रलयानां यादेरियः॥ न य्वाभ्यां
पदान्ताभ्यां पूर्वौ तु ताभ्यामैच्॥ द्वारादीनां च॥ न्यग्रोधस्य च केवलस्य॥ न कर्मव्यतिहारे॥ स्वागतादीनां च॥ श्वादेरिञि॥

ष्ठायाम् ॥ यस्य विभाषा ॥ आदितश्च ॥ विभाषा भावादिकर्मणोः ॥ क्षुब्धस्वान्तध्वान्तलग्नम्लिष्टविरिब्धफाण्टबाढानि मन्थमन
स्तमःसक्ताविस्पष्टस्वरानायासभृशेषु ॥ धृषिशसी वैयात्ये ॥ दृढः स्थूलबलयोः ॥ १ ॥ प्रभौ परिवृढः ॥ कृच्छ्रगहन
योः कषः ॥ घुषिरविशब्दने ॥ अर्देः संनिविभ्यः ॥ अभेश्चाविदूर्ये ॥ णेरध्ययने वृत्तम् ॥ वा दान्तशान्तपूर्णदस्तस्पष्टच्छन्न
ज्ञप्ताः ॥ रुष्यमत्वरसंघुषास्वनाम् ॥ हृषेर्लोमसु ॥ अपचितश्च ॥ ह्रु ह्वरेश्छन्दसि ॥ अपरिह्वृताश्च ॥ सोमे ह्वरितः ॥
ग्रसितस्कभितस्तभितोत्तभितचत्तविकस्तविशस्तृशंस्तृशास्तृतरुतृतरूतृवरुतृवरूतृवरूत्रीरुज्ज्वलितिक्षरितिव
मित्यमितीति च ॥ आर्धधातुकस्येड्वलादेः ॥ स्नुक्रमोरनात्मनेपदनिमित्ते ॥ ग्रहोऽलिटि दीर्घः ॥ वॄतो वा ॥ न लिङि ॥ सि
चि च परस्मैपदेषु ॥ २ ॥ इट् सनि वा ॥ लिङ्सिचोरात्मनेपदेषु ॥ ऋतश्च संयोगादेः ॥ स्वरतिसूतिसूयतिधूञूदितो वा ॥ रधादिभ्यश्च ॥
निरः कुषः ॥ इण्निष्ठायाम् ॥ तीषसहलुभरुषरिषः ॥ सनीवन्तर्धभ्रस्जदम्भुश्रिस्वृयूर्णुभरज्ञपिसनाम् ॥ क्लिशः क्त्वा
निष्ठयोः ॥ पूङश्च ॥ वसतिक्षुधोरिट् ॥ अञ्चेः पूजायाम् ॥ लुभो विमोहने ॥ जॄव्रश्च्योः क्त्वि ॥ उदितो वा ॥ सेऽसिचि कृत
चृतच्छृदतृदनृतः ॥ गमेरिट् परस्मैपदेषु ॥ न वृद्भ्यश्चतुर्भ्यः ॥ तासि च कॢपः ॥ ३ ॥ अचस्तास्वत्थल्यनिटो नित्यम् ॥ उपदेशे

ज्ञायाम्॥ प्रयोज्यनियोज्यौ शक्यार्थे॥ भोज्यं भक्ष्ये॥ घोर्लोपो लेटि वा॥ ओतः श्यनि॥ क्सस्याचि॥ लुग्वा दुहदिहलिहगुहामा
त्मनेपदे दन्त्ये॥ शमामष्टानां दीर्घः॥ श्यनि॥ ष्ठिवुक्लम्वाचमां शिति॥ क्रमः परस्मैपदेषु॥ इषुगमियमां छः॥ पाघ्राध्मास्थाम्ना
दाण्दृश्यर्तिसर्तिशदसदां पिबजिघ्रधमतिष्ठमनयच्छपश्यर्च्छधौशीयसीदाः॥ ज्ञाजनोर्जा॥ प्वादीनां ह्रस्वः॥ ६॥ मीना
तेर्निगमे॥ मिदेर्गुणः॥ जुसि च॥ सार्वधातुकार्धधातुकयोः॥ जाग्रोऽविचिण्णल्ङित्सु॥ पुगन्तलघूपधस्य च॥ नाभ्य
स्तस्याचि पिति सार्वधातुके॥ भूसुवोस्तिङि॥ उतो वृद्धिर्लुकि हलि॥ ऊर्णोतेर्विभाषा॥ गुणोऽपृक्ते॥ तृणह इम्॥ ब्रुव ईट्॥
७५॥ यङो वा॥ तुरुस्तुशम्यमः सार्वधातुके॥ अस्तिसिचोऽपृक्ते॥ बहुलं छन्दसि॥ रुदश्च पञ्चभ्यः॥ अड्गार्ग्यगालवयोः॥ ॥७५॥
अदः सर्वेषाम्॥ ५॥ अतो दीर्घो यञि॥ सुपि च॥ बहुवचने झल्येत्॥ ओसि च॥ आङि चापः॥ संबुद्धौ च॥ अम्बार्थनद्यो
र्ह्रस्वः॥ ह्रस्वस्य गुणः॥ जसि च॥ ऋतो ङिसर्वनामस्थानयोः॥ घेर्ङिति॥ आण्नद्याः॥ याडापः॥ सर्वनाम्नः स्याड्ढ्रस्वश्च॥ विभाषा द्वि
तीयातृतीयाभ्याम्॥ ङेराम्नद्याम्नीभ्यः॥ इदुद्भ्यामौदच्च घेः॥ आङो नाऽस्त्रियाम्॥ देविकादेवतास्फायो भुजमीनाते
तोऽन्यतरस्याम्॥ ३॥ सप्तमस्य तृतीयः पादः॥ ३॥ णौ चङ्युपधाया ह्रस्वः॥ नाग्लोपिशास्वृदिताम्॥ भ्राजभासभाषदीप

पर्यन्तस्यान्यतरस्याम्॥ उत्तरपदस्य च॥ अवयवादृतोः॥ सुसर्वार्द्धाज्जनपदस्य॥ दिशोऽमद्राणाम्॥ प्राचां ग्रामनगराणाम्॥ संख्या
याः संवत्सरसंख्यस्य च॥ वर्षस्याभविष्यति॥ परिमाणान्तस्यासंज्ञाशाणयोः॥ जे प्रोष्ठपदानाम्॥ हृद्भगसिन्ध्वन्ते पूर्वपद
स्य च॥ अनुशतिकादीनां च॥ १॥ देवताद्वन्द्वे च॥ नेन्द्रस्य परस्य॥ दीर्घाच्च वरुणस्य॥ प्राचां नगरान्ते॥ जंगलधेनुवलजान्तस्य
विभाषितमुत्तरपदम्॥ अर्द्धात्परिमाणस्य पूर्वस्य तु वा॥ नातः परस्य॥ प्रवाहणस्य ढे॥ तत्प्रत्ययस्य च॥ नञः शुचीश्वरक्षे
त्रज्ञकुशलनिपुणानाम्॥ यथातथयथापुरयोः पर्यायेण॥ हनस्तोऽचिण्णलोः॥ आतो युक् चिण्कृतोः॥ नोदात्तोपदेशस्य
मान्तस्यानाचमेः॥ जनिवध्योश्च॥ अर्त्तिह्रीव्लीरीक्नूयीक्ष्माय्यातां पुग्णौ॥ शाछासाह्वाव्यावेपां युक्॥ वो विधूनने जुक्॥
लीलोर्नुग्लुकावन्यतरस्यां स्नेहनिपातने॥ भियो हेतुभये षुक्॥ स्फायो वः॥ शदेरगतौ तः॥ रुहः पोऽन्यतरस्याम्॥ प्रत्य
यस्थात्कात्पूर्वस्यात इदाप्यसुपः॥ न यासयोः॥ न यासयोः॥ उदीचामातः स्थाने यकपूर्वायाः॥ भस्त्रैषाजाज्ञाद्वास्वा नञ्पूर्वा
णामपि॥ अभाषितपुंस्काच्च॥ आदाचार्याणाम्॥ ठस्येकः॥ इसुसुक्तान्तात्कः॥ चजोः कु घिण्ण्यतोः॥ न्यंक्वादीनां च॥ हो
हन्तेर्ञ्णिन्नेषु॥ अभ्यासाच्च॥ हेरचङि॥ सन्लिटोर्जेः॥ विभाषा चेः॥ न क्वादेः॥ अजिव्रज्योश्च॥ ३॥ भुजन्युब्जौ पाण्यु
पतापयोः॥ प्रयाजानुयाजौ यज्ञांगे॥ वञ्चेर्गतौ॥ ओक उचः के॥ ण्य आवश्यके॥ यजयाचरुचप्रवचर्चश्च॥ वचः शब्दसं

कर्वेन्यर्ङितात्के बेश्छन्दसि ॥ दाधर्त्ति दर्धर्त्ति दर्धर्षि बोभूतु तेतिक्ते अलर्ष्यापनीफणत् संसनिष्यदत् करि[illegible] कनिक्रदत् भरि[illegible] दविध्वतो दवि-
द्युतत्तरित्रतः ॥ सरीसृपतं वरीवृजन्मर्मृज्यागनीगन्तीति च ॥ ङस्य ॥ चुति स्वाप्योः संप्रसारणम् ॥ [illegible] ॥ दीर्घमुणः किति ॥
अत आदेः ॥ तस्मान्नुड् द्विहलः ॥ अश्नोतेश्च ॥ भवतेरः ॥ ससूवेति निगमे ॥ निजां त्रयाणां गुणः श्लौ ॥ [illegible] भीमन् ॥ अर्त्ति-
पिपर्त्योश्च ॥ बहुलं छन्दसि ॥ सन्यतः ॥ ओः पुयण्ज्यपरे ॥ स्रवतिशृणोतिद्रवतिप्रवतिप्लवतिच्यवतीनां वा ॥ गु-
णो यङ्लुकोः ॥ दीर्घोऽकितः ॥ नीग्वञ्चुस्रंसुध्वंसुभ्रंसुकसपतपदस्कन्दाम् ॥ नुगतोऽनुनासिकान्तस्य ॥ जपजभदहदशभ-
॥३७॥ ञ्जपशां च ॥ चरफलोश्च ॥ उत्परस्यातः ॥ ति च ऋदुपधस्य च ॥ उरित्कोचलुकि ॥ अत एव ॥ सन्वल्लघुनि च- ॥३८॥
ङ्परेऽनग्लोपे ॥ दीर्घो लघोः ॥ अत्स्मृदृत्वरप्रथम्रदस्तॄस्पशाम् ॥ विभाषा वेष्टिचेष्ट्योः ॥ ई च गणः ॥ गौ च षीङः
शाढ्ढ्ठीः शर्पूर्वाः खयः भवति सम्प्रदेशे ॥ ॐ ॥ सप्तमस्याध्यायस्य चतुर्थः पादः ॥ समाप्तश्चाध्यायः ॥ सर्वस्य द्वे ॥ तस्य
परमाम्रेडितम् ॥ अनुदात्तं च ॥ नित्यवीप्सयोः ॥ परेर्वर्जने ॥ प्रसमुपोदः पादपूरणे ॥ उपर्यध्यधसः सामीप्ये ॥
वाक्यादेरामन्त्रितस्यासूयासंमतिकोपकुत्सनभर्त्सनेषु ॥ एकं बहुव्रीहिवत् ॥ आबाधे च ॥ कर्मधारयवदुत्तरेषु ॥

जीर्य्यी ज्वपीश अन्यतरस्याम्॥ लोपः पिबतेरीच्चाभ्यासस्य॥ तिष्ठतेरित्॥ जिघ्रतेर्वा॥ ऊर्णोतेः॥ नित्यं छन्दसि॥ दयतेर्दि
गि लिटि॥ ऋतश्च संयोगादेर्गुणः॥ ऋच्छत्यृताम्॥ शृदृप्रां ह्रस्वो वा॥ केणः॥ न कपि॥ आपोन्यतरस्याम्॥ ऋदृ
शोङि गुणः॥ अस्यतेस्थुक्॥ श्वयतेरः॥ पतः पुम्॥ वच उम्॥ १॥ शीङः सार्वधातुके गुणः॥ अयङ् यि क्ङिति॥ उपस
र्गाद्ध्रस्व ऊहतेः॥ एतेर्लिङि॥ अकृत्सार्वधातुकयोर्दीर्घः॥ च्वौ च॥ रीङ् ऋतः॥ रिङ् शयग्लिङ्क्षु॥ गुणोर्त्तिसंयोगाद्योः॥
यङि च॥ ई घ्राध्मोः॥ अस्य च्वौ॥ क्यचि च॥ अशनायोदन्यधनाया बुभुक्षापिपासागर्द्धेषु॥ न छन्दस्यपुत्रस्य॥ दुर
स्युर्द्रविणस्युर्वृषण्यति रिषण्यति॥ अश्वाघस्यात्॥ देवसुम्नयोर्यजुषि काठके॥ कव्यध्वरपृतनस्यर्चि लोपः॥
द्यतिस्यतिमास्थामित्ति किति॥ २॥ शाच्छोरन्यतरस्याम्॥ दधातेर्हिः॥ जहातेश्च॥ विभाषा छन्दसि॥ सुधितव
सुधितनेमधितधिष्वधिषीय च॥ दो दद्घोः॥ अच उपसर्गात्तः॥ अपो भि॥ सस्यार्द्धधातुके॥ तासस्त्योर्लोपः॥
रि च॥ ह एति॥ यीवर्णयोर्दीधीवेव्योः॥ सनि मीमाघुरभलभशकपतपदामच इस्॥ आप्ज्ञप्यृधामीत्॥ दम्भ इच्च॥
मुचोऽकर्मकस्य गुणो वा॥ अत्र लोपोऽभ्यासस्य॥ ह्रस्वः॥ हलादिः शेषः॥ ३॥ शर्पूर्वाः खयः॥ कुहोश्चुः॥ न
॥

...आधी वै. ७ सं.

36

छन्दसि॥ एकान्याभ्यां समर्थाभ्याम्॥ यद्वृत्तान्नित्यम्॥ पूजनात्पूजितमनुदात्तम्॥ सगतिरपि तिङ्॥ कुत्सने च सुप्यगो-
त्रादौ॥ गतिर्गतौ॥ तिङि चोदात्तवति॥ आमंत्रितं पूर्वमविद्यमानवत्॥ नामंत्रिते समानाधिकरणे सामान्यवचनम्॥
विभाषितं विशेषवचने॥ सर्वस्य बहुवचनस्य शेषे हेति चतुर्दश॥ ॐ॥ इत्यष्टमस्याध्यायस्य प्रथमः पादः॥ ॐ॥ श्रीपाद
पद्माश्रितमाप्नु॥ अविरलमदजलनिवहं भ्रमरकुलानेकसेवितकपोलम्॥ अभिमतफलदातारं कामेशं गणपतिमहं
वन्दे॥१॥ अथ नित्यं श्रीभावसप्तिकस्य भवानीप्रसादस्य चरणसरोजाभ्यां नमः॥ ओंकाराद्याय नमः॥ पूर्वत्रासि- ॥३७
॥३८॥२७॥ द्धम्॥ नलोपः सुप्स्वरसंज्ञातुग्विधिषु कृति॥ न मुने॥ उदात्तस्वरितयोर्यणः स्वरितोऽनुदात्तस्य॥ एकादेश उदात्तेनो-
दात्तः॥ स्वरितो वानुदात्ते पदादौ॥ नलोपः प्रातिपदिकान्तस्य॥ न ङिसंबुद्ध्योः॥ मादुपधायाश्च मतोर्वोऽयवादिभ्यः॥ झयः॥
संज्ञायाम्॥ आसंदीवदष्ठीवच्चक्रीवत्कक्षीवद्रुमण्वच्चर्मण्वती॥ उदन्वानुदधौ च॥ राजन्वान्सौराज्ये॥ छन्दसीरः॥
अनो नुट्॥ नाद्घस्य॥ कृपो रो लः॥ उपसर्गस्यायतौ॥ ग्रो यङि॥२॥ अचि विभाषा॥ परेश्च घाङ्कयोः॥ संयोगान्तस्य
लोपः॥ रात्सस्य॥ धि च॥ झलो झलि॥ ह्रस्वादङ्गात्॥ इट ईटि॥ स्कोः संयोगाद्योरन्ते च॥ चोः कुः॥ हो ढः॥ दादेर्धातोर्घः॥
वा द्रुहमुहष्णुहष्णिहाम्॥ नहो धः॥ आहस्थः॥ [illegible] सोषः॥ एकाचो बशो भष्झष्

प्रकारे गुणवचनस्य ॥ अकृच्छ्रे प्रियसुखयोरन्यतरस्याम् ॥ द्वन्द्वं रहस्यमर्यादावचनव्युत्क्रमणयज्ञपात्रप्रयोगाभिव्य
क्तिषु ॥ पदस्य ॥ पदात् ॥ अनुदात्तं सर्वमपादादौ ॥ आमन्त्रितस्य च ॥ युष्मदस्मदोः षष्ठीचतुर्थीद्वितीयास्थयो
र्वान्नावौ ॥ १ ॥ बहुवचनस्य वस्नसौ ॥ तेमयावेकवचनस्य ॥ त्वामौ द्वितीयायाः ॥ न चवाहाहैवयुक्ते ॥ पश्यार्थैश्चा
नालोचने ॥ सपूर्वायाः प्रथमाया विभाषा ॥ तिङो गोत्रादीनि कुत्सनाभीक्ष्ण्ययोः ॥ तिङ्ङतिङः ॥ न लुट् ॥ निपातैर्यद्यदि
हन्तकुविन्नेच्चेच्चण्कच्चिद्यत्रयुक्तम् ॥ नह प्रत्यारम्भे ॥ सत्यं प्रश्ने ॥ अङ्गाप्रातिलोम्ये ॥ हि च ॥ छन्दस्यनेकमपि सा
काङ्क्षम् ॥ यावद्यथाभ्याम् ॥ पूजायां नानन्तरम् ॥ उपसर्गव्यपेतं च ॥ तुपश्यपश्यताहैः पूजायाम् ॥ अहो च ॥ २ ॥ शेषे
विभाषा ॥ पुरा च परीप्सायाम् ॥ नन्वित्यनुज्ञैषणायाम् ॥ किं क्रियाप्रश्नेऽनुपसर्गमप्रतिषिद्धम् ॥ लोपे विभाषा ॥
एहि मन्ये ॥ प्रहासे लृट् ॥ जात्वपूर्वम् ॥ किंवृत्तं च चिदुत्तरम् ॥ आहो उताहो चानन्तरम् ॥ शेषे विभाषा ॥ गत्यर्थलो
टा लृण्न चेत्कारकं सर्वान्यत् ॥ लोट् च ॥ विभाषितं सोपसर्गमनुत्तमम् ॥ हन्त च ॥ आम एकान्तरमामन्त्रितमन
न्तिके ॥ यद्धितुपरं छन्दसि ॥ न चेन्चिदिवगोत्रादितद्धिताम्रेडितेष्वगतेः ॥ चादिषु च ॥ चवायोगे प्रथमा ॥
हेति क्षियायाम् ॥ ३ ॥ अहेति विनियोगे च ॥ चाहलोप एवेत्यवधारणम् ॥ चादिलोपे विभाषा ॥

चिरिति चोपमार्थे प्रयुज्यमाने ॥ उपरि स्विदासीदिति च ॥ स्वरितमाम्रेडिते सूयास्म[...]कोपकुत्सनेषु ॥ क्षियाशीःप्रैषेषु तिङाकाङ्क्षम् ॥
अनन्त्यस्यापि प्रश्नाख्यानयोः ॥ प्लुतावैच इदुतौ ॥ एचोऽप्रगृह्यस्यादूराद्धूते पूर्वस्यार्ध[स्या]दुत्तरस्येदुतौ ॥ तयोर्य्वावचि संहितायाम् ॥ २ ॥
पूर्वत्रासिद्धम् ॥ इति द्वितीयः पादः ॥ मतुवसो रु संबुद्धौ छन्दसि ॥ अत्रानुनासिकः पूर्वस्य तु वा
आतोऽटि नित्यम् ॥ अनुनासिकात्परोऽनुस्वारः ॥ समः सुटि ॥ पुमः खय्यम्परे ॥ नश्छव्यप्रशान् ॥ उभयथर्क्षु ॥ दीर्घादटि समान
पदे ॥ नॄन्पे ॥ स्वतवान्पायौ ॥ कानाम्रेडिते ॥ ढो ढे लोपः ॥ रोरि ॥ खरवसानयोर्विसर्जनीयः ॥ रोः सुपि ॥ भोभगोअघोअ ॥३८॥
॥३८॥ पूर्वस्य योऽशि ॥ व्योर्लघुप्रयत्नतरः शाकटायनस्य ॥ लोपः शाकल्यस्य ॥ ओतो गार्ग्यस्य ॥ १ ॥ उञि च पदे ॥ हलि सर्वेषाम्
मोऽनुस्वारः ॥ नश्चापदान्तस्य झलि ॥ मो राजि समः क्वौ ॥ हे मपरे वा ॥ नपरे नः ॥ ङ्णोः कुक्टुक् शरि ॥ डः सि धुट् ॥ नश्च ॥
शि तुक् ॥ ङमो ह्रस्वादचि ङमुण्नित्यम् ॥ मय उञो वो वा ॥ विसर्जनीयस्य सः ॥ शर्परे विसर्जनीयः ॥ वा शरि ॥ कुप्वोः
ःकःपौ च ॥ सोऽपदादौ ॥ इणः षः ॥ नमस्पुरसोर्गत्योः ॥ २ ॥ इदुदुपधस्य चाप्रत्ययस्य ॥ तिरसोऽन्यतरस्याम् ॥
द्विस्त्रिश्चतुरिति कृत्वोऽर्थे ॥ इसुसोः सामर्थ्ये ॥ नित्यं समासेऽनुत्तरपदस्थस्य ॥ अतः कृकमिकंसकुम्भपात्रकु
शाकर्णीष्वनव्ययस्य ॥ अधःशिरसी पदे ॥ कस्कादिषु च ॥ छन्दसि वाप्राम्रेडितयोः ॥ कःकरत्करतिकृधिकृते

न्तस्य स्ध्वोः॥ दधस्तथोश्च॥ झलां जशोऽन्ते॥ झषस्तथोर्धोऽधः॥ २॥ षढोः कः सि॥ रदाभ्यां निष्ठातो नः पूर्वस्य च दः॥ संयो
गादेरातो धातोर्यण्वतः॥ ल्वादिभ्यः॥ ओदितश्च॥ क्षियो दीर्घात्॥ श्योऽस्पर्शे॥ अञ्चोऽनपादाने॥ दिवोऽविजिगीषायाम्॥ नि
र्वाणोऽवाते॥ शुषः कः॥ पचो वः॥ क्षायो मः॥ प्रस्त्योऽन्यतरस्याम्॥ अनुपसर्गात्फुल्लक्षीबकृशोल्लाघाः॥ नुदविदोन्दत्राघ्राह्रीभ्योऽ
न्यतरस्याम्॥ न ध्याख्यापॄमूर्छिमदाम्॥ वित्तो भोगप्रत्यययोः॥ भित्तं शकलम्॥ ऋणमाधमर्ण्ये॥ ३॥ नसत्तनिषत्ता
नुत्तप्रतूर्तसूर्तगूर्तानि छन्दसि॥ क्विन्प्रत्ययस्य कुः॥ नशेर्वा॥ मो नो धातोः॥ म्वोश्च॥ ससजुषो रुः॥ अवयाः श्वे
तवाः पुरोडाश्च॥ अहन्॥ रोऽसुपि॥ अम्नरूधरवरित्युभयथा छन्दसि॥ भुवश्च महाव्याहृतेः॥ वसुस्रंसुध्वंस्वन
डुहां दः॥ तिप्यनस्तेः॥ सिपि धातो रुर्वा॥ दश्च॥ र्वोरुपधाया दीर्घ इकः॥ हलि च॥ उपधायां च॥ न भकुर्छुराम्॥ अ
दसोऽसेर्दादु दो मः॥ ४॥ एत ईद्बहुवचने॥ वाक्यस्य टेः प्लुत उदात्तः॥ प्रत्यभिवादेऽशूद्रे॥ दूराद्धूते च॥ हैहेप्रयोगे हैहयोः॥
गुरोरनृतोऽनन्त्यस्याप्येकैकस्य प्राचाम्॥ ओमभ्यादाने॥ ये यज्ञकर्मणि॥ प्रणवष्टेः॥ याज्यान्तः॥ ब्रूहिप्रेष्यश्रौषड्वौष
डावहानामादेः॥ अग्नीत्प्रेषणे परस्य च॥ विभाषा पृष्टप्रतिवचने हेः॥ निगृह्यानुयोगे च॥ आम्रेडितं भर्त्सने॥
अङ्गयुक्तं तिङाकाङ्क्षम्॥ विचार्यमाणानाम्॥ पूर्वं तु भाषायाम्॥ प्रतिश्रवणे च॥ अनुदात्तं प्रश्नान्ताभिपूजितयोः॥ ५

...मेक्षस्तपतावनास्तिवने॥ पुष्पत्तनन्तलुष्वन्तः पादम्॥ यजुष्येके
...चि॥ नरपरस्त्फिम्नजि स्यन्द्रिस्य हि सवनादीनाम्॥ सात्पदाद्योः॥
...॥ सुनो नेः स्पस नोः॥ सदः परस्यालिटि॥ नित्यमिण्योर्व्यवाये
...न्तीयःपरसमासे॥ [illegible] रषाभ्यां नोणः समानपदे॥ अट्कु
...ारिकाकोटराग्रेभ्यः॥ प्रनिरन्तः शरेक्षुप्लक्षाम्रकार्ष्यखदिरपीयू
...हितात्॥ पानं देशे॥ वाभावकरणयोः॥ प्रातिपदिकान्तनुम्विभ ॥गुरु
...रास्या॥ हिनुमीना॥ आनिलोट्॥ नेर्गदनदपतपदघुमास्यतिहन्ति
...कखाद्यषान्त उपदेशे॥ अनितेः॥ अन्तः॥ १॥ उभौ साभ्यास
...श्वधातुस्थोरुषुभ्यः॥ उपसर्गादनोत्परः॥ कृत्यचः॥ णेर्वि
...कमिगमिप्यायीवेपाम्॥ षात्पदान्तात्॥ नशेः षा
नपदान्ताट्टोरनाम्॥ तोः षि॥ शात्॥ यरोऽनु
...[illegible]

रस्यो ष्टेषु ॥ दूराद्वा ॥ अपव[illegible]त्स्यम्

यो: ॥ शासिवसिघसीनां च ॥ [illegible]ति

पपि ॥ स्थादिष्वभ्यासेन चाभ्यासस्य ॥ उपस

स्तञ्जाम् ॥ सदिरप्रतेः ॥ स्तन्भेः ॥ अवाच्चालम्बना

सह धुरन्तु स्तञ्जाम ॥ सिवादीनां वाड्व्यवायेपि ॥ अ

॥ परिस्क ॥ परिस्कन्दः प्राच्य भरतेषु ॥ स्फुरति स्फुल

[illegible]तं धोंगात् ॥ विभाषेटः ॥ समासे[illegible] सः [illegible]गः ॥

मः ॥ मातृपितृभ्यां स्वसा ॥ मातुः पितुर्भ्यामन्यतरस्याम् ॥

॥ सुविनिर्दुर्भ्यः सुपिसूतिसमाः ॥ निनदीभ्यां स्नातेः कौशल

[illegible]र्विष्टरः ॥ [illegible]नक्षत्राद्वा ॥ [illegible]

[illegible]कुगोऽम्बाम्ब[illegible]अपरमि[illegible] दिव्याग्नि